МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет педагогічної освіти

Кафедра дошкільної і спеціальної освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Ковшар О.В.

«___» _____2024 р.

Реєстраційний № _____

«___» _____2024 р.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Кваліфікаційна робота студентки

групи ДВПм-23

ступінь вищої освіти «магістр»

спеціальності

012 Дошкільна освіта

Шаніної Ілони Юріївни

Керівник: доктор педагогічних наук, професор Ковшар Олена Вікторівна

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ___Кількість балів __ Голова ЕК _____

_____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____ _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____ _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____ _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____ _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____ _____

Кривий Ріг – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ.....9

1.1. Сутність поняття «емоційний інтелект старших дошкільників», критерії, показники та рівні розвитку.....9

1.2. Особливості розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.....24

1.3. Педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.....31

Висновки до розділу 1.....47

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ 49

2.1. Вивчення стану розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників у сучасному закладі дошкільної освіти.....49

2.2. Дослідницька робота щодо розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників 57

2.3. Аналіз результатів дослідницької роботи.....68

Висновки до розділу 2.....71

ВИСНОВКИ.....72

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....73

ДОДАТКИ.....83

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах сьогодення, епоху кризи та соціальних змін, швидкоплинного повсякденного життя, люди поводяться і почуваються ро-різному. Особливо беззахисними і безпомічними є діти. І тільки дорослі в змозі їх захистити та створити сприятливі умови для їх повноцінного розвитку. Переважна більшість дослідників, котрі вивчають проблему навчання і виховання дошкільників, зауважують, що емоційна сфера сучасних дошкільників недостатньо розвинута. У складних умовах сьогодення щороку збільшується кількість дітей з емоційними проблемами, тривожних, агресивних, не впевнених у собі. Дуже рідко можна зустріти веселу, емоційно благополучну дитину. Більшість не вміють радіти і посміхатися від щирого серця. Однією з причин цього є те, що дорослі переважно спрямовують свої зусилля на інтелектуальну сферу дитини (яку характеризують розвинена пам'ять, допитливість, вміння класифікувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки) і не завжди розуміють, що емоційна сфера та інтелектуальна сфера дитини взаємопов'язані. На жаль, дуже часто дорослі не усвідомлюють того, що саме емоції відіграють важливу роль в житті дитини, не завжди розуміють важливість розвитку емоційної сфери у вихованні дитини. Адже саме в дошкільному віці дитина починає усвідомлювати своє «Я», свою активність, діяльність, а емоції допомагають керувати своєю поведінкою та діяльністю, пізнавати оточуючий світ і адекватно реагувати на нього, а в подальшому визначають майбутнє життя людини, її успішність і місце в соціумі. З розвитком емоційної сфери дошкільник вчиться розуміти не тільки свої емоційні стани, але й переживання інших людей, починає розрізняти емоційні стани за їх зовнішнім проявом, через міміку та пантоміміку.

Взаємозалежність емоційних і пізнавальних процесів – двох найважливіших сфер розвитку дошкільника є однією з умов виникнення складних емоцій і почуттів. Головним завданням виховання дошкільнят є цілісний, гармонійний розвиток особистості дитини. Одним із показників цієї гармонії є певне співвідношення інтелектуального та емоційного розвитку.

Англійські психологи Джон Готтман, Джоан Деклер зазначають, що за «останні кілька десятиліть кількість убивст серед підлітків збільшилася в чотири рази, кількість самогубств – у три рази, подвоїлася кількість згвалтувань. За цими цифрами – загальна емоційна хвороба суспільства... У середньому діти стали більш нервовими і дратівливими, більш похмурими й примхливими, більш пригніченими й самотніми, більш імпульсивними й неслухняними... Відсутність можливості навчитися засад емоційного розвитку призводить до поганих наслідків»[26, с.9–10].

Останнім часом науковці з'ясували величезну роль емоцій в нашому житті, а одним із найактуальніших напрямів у психології та педагогіці є дослідження феномену емоційного інтелекту. Науковці, фахівці-практики вважають, що успіх і щастя в усіх сферах життя визначаються усвідомленням власних емоцій та здатністю справлятися з почуттями. Цю якість називають емоційним інтелектом, яка є основою адаптованості до життя, соціальної успішності, здатності до особистісного та професійного самовизначення.

Проблему емоційного інтелекту досліджували такі зарубіжні вчені: Р. Бар-Он, Х. Вайсбах, У. Джемс, Г. Гарднер, Дж. Гілфорд, Д. Гоулман, Д. Карузо, К. Ланге, Д. Люсін, Дж. Майєр, У. Пейн, П. Саловеєй, М. Холл та ін.

Проблемі розвитку емоційного інтелекту дошкільника присвячені праці: зарубіжних дослідників: Дж. Готтмана [26], Дж. Деклера [26], Морін Хілі [56] та ін.

Проблемі розвитку емоційної сфери дошкільника присвячені дослідження таких вітчизняних науковців: А. Богуш [12], Н. Гавриш [21], І. Карабаєва [40], О. Кононко [46], К. Крутій [47], Т. Пироженко [62],О. Рейпольська [74] та ін. Дослідники зазначають, що під впливом соціального оточення дитини у період дошкільного дитинства відбувається формування більшої частини емоційного досвіду дошкільника (емоційне адекватне реагування, саморегуляція, емпатія, тривожність).

Розвиток емоційного інтелекту особистості досліджували вітчизняні вчені: Н. Коврига [58], І. Лапченко [50], Е. Носенко [58]та ін. Розвиток

емоційного інтелекту дошкільника вивчали: О. Вальдамірова [14], А. Гресь [29], К. Кес [42], В. Моргун [55], О. Пилипенко [63], М. Шпак [89] та ін.

Соціальне замовлення держави на становлення емоційної сфери в дошкільному віці, необхідність розвитку емоційного інтелекту дошкільників задекларовано низкою нормативно-правових документів в галузі дошкільної освіти (Закон України «Про освіту» [71], Закон України «Про дошкільну освіту» [66], Закон України «Про охорону дитинства» [72], Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) [4]), Конвенції ООН про права дитини [44] та ін.

Базовий компонент дошкільної освіти – «це державний стандарт, що визначає вимоги до обов'язкових компетентностей та результатів освіти дитини дошкільного віку (6 (7) років), а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті відповідно до міжнародних стандартів якості освіти» [4, с.3].

«Компетентність як результат дошкільної освіти та особисте надбання відображає систему взаємопов'язаних компонентів фізичого, психічного, соціального, духовного розвитку особистості дитини: емоційно-ціннісного ставлення, сформованості знань, здатності та навичок до активного, творчого впровадження набутого досвіду, тобто до регуляції досягнень, поведінки, діяльності» [4, с.4-5].

Ключові компетентності Базового компонента дошкільної освіти продовжуються в Держстандарті початкової освіти за окремими освітніми галузями. Наступність між дошкільною та початковою освітою простежується через формування спільних для дошкільної та початкової освіти наскрізних умінь, як-от: керувати емоціями, висловлювати та обгрунтовувати власну думку, співпрацювати в колективі.

У змістах сучасних освітніх програм («Впевнений старт» (2017), «Дитина» (2016), «Я у світі» (2019), «Дитина в дошкільні роки» (2017), «Українське дошкілля» (2017) та ін.) частково розкриваються завдання щодо емоційного розвитку дитини, окреслюються основні напрями роботи, спрямовані на формування позитивного емоційного відгуку на найближчих

для дитини людей (сім'ї, друзів, працівників закладу дошкільної освіти), емоційне ставлення до співрозмовника (в різних ситуаціях спілкування), ставлення до себе, до інших. Реалізація цих напрямів роботи сприяє соціально-емоційному становленню дитини, спонукає до свідомого регулювання її поведінкою, навчає розпізнавати емоційні настрої інших, удосконалює емоційний досвід дошкільника.

Отже, актуальність проблеми обумовила вибір теми магістерської роботи: **«Педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників».**

Мета дослідження – теоретично обгрунтувати та дослідницьким шляхом перевірити педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання дослідження:**

– вивчити стан досліджуваної проблеми у науковій літературі та практиці дошкільного виховання та розкрити сутність поняття «емоційний інтелект старших дошкільників», визначити критерії, показники та рівні розвитку;

– теоретично обгрунтувати та дослідницьким шляхом перевірити педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників;

– вивчити стан розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників у сучасному закладі дошкільної освіти;

– підготувати методичні розробки занять з розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників та методичні рекомендації вихователями і батькам щодо розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.

Об'єкт дослідження – процес розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.

Предмет дослідження – педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.

Для розв'язання поставлених завдань застосовувались такі **методи:**

– *теоретичні методи* – вивчення, аналіз та узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження з метою визначення змісту базових

понять дослідження: «емоції», «інтелект», «емоційний інтелект», формулювання його термінологічного аппарату; вивчення, узагальнення педагогічного досвіду з метою з'ясування стану досліджуваної проблеми у практиці дошкільної освіти; класифікація, порівняння, моделювання – з метою дослідницької перевірки ефективності педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників;

– *емпіричні методи* – цілеспрямоване педагогічне спостереження, бесіда, діагностичні методики – для визначення системи критеріїв, показників, характеристики рівнів розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників; дослідницька роботи для перевірки ефективності педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників;

– *статистичні:* методи математичної статистики для оброблення результатів одержаних даних та порівняння їх із вихідними.

Практична значущість: результати дослідження можуть бути використані вихователями ЗДО, а також студентами закладів вищої освіти під час проходження виробничої педагогічної практики в ЗДО з метою розвитку емоційної сфери старших дошкільників, розвитку їх емоційного інтелекту.

Наукова новизна дослідження полягає у підготовці методичних розробок тематичних занять, різноманітних ігор, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту старших дошкільників, підготовці методичних рекомендацій для вихователів ЗДО та батьків щодо емоційного розвитку дошкільників, розвитку їх емоційного інтелекту.

Джерельну базу дослідження становлять: нормативно-правові акти України, якими визначено необхідність розвитку емоційної сфери дошкільників – Закон України «Про освіту» (2017) [71], «Про дошкільну освіту» (2001) [66], Державний стандарт дошкільної освіти (2001) [4]; інтерпретаційні джерела науково-теоретичного характеру, що представлені словниково-довідковими виданнями, науковими працями (монографії, дисертації, автореферати) та окремими публікаціями, розміщеними на сторінках вітчизняної педагогічної періодики.

Експериментальна база дослідження: Криворізька Вальдорфська гімназія КМР, в якій працює дві різновікові групи дитячого садка, група № 1 та група № 2 (по 15 дошкільників в кожній). У групі 1 виховується 7 старших дошкільників, у групі № 2 виховується 5 старших дошкільників.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження було розглянуто на: засіданнях кафедри дошкільної освіти (2023–2024 р.р.); студентських науково-практичних конференціях та семінарах.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 100 найменувань. Загальний обсяг роботи складає 105 сторінок, із них 82 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

1.1. Сутність поняття «емоційний інтелект старших дошкільників», критерії, показники та рівні розвитку

Сучасна система освіти орієнтована на формування людських цінностей, важливими серед яких є співчуття, доброта, прощення, а також навички, що дають особистості змогу регулювати свої емоції. Останнім часом багато уваги приділяється емоційному здоров'ю дитини, котра вміє визначати емоції (не тільки свої, але й інших); конструктивно виявляти емоції; використовувати самоконтроль; емоційно правильно реагувати; діяти розважливо, навіть якщо це дуже важко. Емоційно здорові діти – це нормальні діти, які вміють опановувати себе й відновлювати емоційний баланс. Характерною рисою емоційно здорових дітей є сміливість, яка спонукає внутрішньо сильну, мужню і сміливу дитину стримати бажання діяти необдумано й поспішно, послабити напруження, уміти діяти інакше, навчитися самоконтролю.

«Дошкільний вік є фундаментом розвитку базових компетентностей і навичок, необхідних людині протягом життя. Він передбачає взаємодоповнювальний розвиток емоційних, інтелектуальних, вольових якостей та процесів, досягнення відповідної до цього віку психофізіологічної / тілесної та психологічної зрілості» [4, с. 35].

Дошкільний вік характеризується інтенсивним розвитком психічних процесів, свідомості, і є сенситивним для розвитку емоційної чутливості. Характерною особливістю дошкільного дитинства є висока емоційність дитини, яка забарвлює її психічне життя і практичний досвід. Дослідники В. Котирло, С. Ладивір, Т. Піроженко зауважують, що якісний розвиток почуттів та переживань сприяє появі дружніх стосунків між дітьми, довірливих відносин і взаємності, які враховуючи недозрілість психіки, носять ситуативний характер.

Морін Хілі зазаначає «із перших днів життя діти використовують лише праву півкулю мозку. Коли вони чогось потребують, то емоційно повідомляють

про це. Наприклад, вони кричать, коли голодні. Це нормальна і здорова реакція дитини. Однак природа передбачила повноцінний розвиток: необхідно вміти використовувати одночасно ліву (мислення) та праву (почуття) півкулі головного мозку для того, щоб діяти розважливо.

Права півкуля відповідає за спонтанну гру, творчість, розуміння символів, емоції та невербальне спілкування.

Ліва півкуля відповідає за логіку, ухвалення рішень, розв'язання математичних задач, виконання завдання за певний проміжок часу, орієнтацію на місці, вивчення мови, особливо синтаксису й граматики.

Ліва півкуля мозку активізується приблизно у віці чотирьох років. Неможливо навчити дитину навичок контролю емоцій, якщо вона не вміє мислити» [56, с. 18-19].

Слушною є курдська приказка: «Здоров'я кожного – у мозку! Мозок – корінь. Стовбур – емоції. Гілки й листя є тілом. Квітка здоров'я розквітає тоді, коли всі складові працюють злагоджено».

Для дитини розвиток емоційного здоров'я є одним із найголовніших аспектів пізнання себе та інших через розуміння і правильні дії стосовно себе й інших. Чим більше дитина навчається методів і прийомів, які допомагають заспокоїтися, зосередитися й діяти свідомо, тим кращими і швидшими будуть її результати. Тому з дитинства і батьки, і вихователі мають дбати про виховання емоційно здорової дитини, котра навчається конструктивно виявляти свої емоції, просити допомоги (за потреби), розвивати здорові звички, формувати правильний настрій, знаходити спільну мову з іншими людьми.

Саме з дитинства необхідно ознайомлювати дитину із власними емоціями, формувати у дитини уявлення про емоції інших людей та їх прояви. Це дає можливість дітям у подальшому стати господарями свого життя і не дозволяти емоціям, особливо негативним, управляти словами, думками, вчинками та ускладнювати стосунки з оточуючими людьми. Чим молодші діти, тим більш відкрито вони виявляють свої емоції, тому що не знають, що вони

повинні володіти своїми емоціями та почуттями за певних ситуацій і як це робити.

Перш ніж розкрити сутність поняття «емоційний інтелект старшого дошкільника», з'ясуємо сутність понять «емоції» та «інтелект».

З біологічної точки зору *емоція* – це реакція мозку на афективний стимул. У тварин та у людей це автоматично відображається в певній моделі поведінки, а також у фізіологічних реакціях. *Емоції* – це біологічно обумовлені психологічні стани, що виникають в результаті нейрофізіологічних змін, по-різному пов'язані з думками, почуттями, поведінковими реакціями та ступенем страждання чи задоволення.

Емоції класифікують за знаком (позитивні, негативні), інтенсивністю та деякими іншими ознаками. Науковими дослідженнями доведено про прояв багаточисельних емоцій (наведено нами у додатку А). Ще з часів Аристотеля виділяють шість базових (природних) емоцій: радість, здивування, сум, гнів, страх, огида. Вони мають різні відтінки, точна кількість яких не встановлена

Емоції (від лат. emoveo «потрясаю», «хвилую») – це складні, короткочасні, швидкі психічні реакції на зовнішні або внутрішні стимули, які відбуваються автоматично й несвідомо та включають суб'єктивні переживання та поведінкові прояви задоволення або незадоволення.

Розрізняють емоції: *позитивні емоції* (радість, задоволення, захват, захоплення, замилування, самовдоволення, милування, здивування, упевненість, повага, довіра, симпатія, ніжність, любов, вдячність, полегшення, безпека, каяття совісті та ін.), *негативні емоції* (гнів, сум, жаль, туга, нудьга, невдоволення, розпач, страх, огида, обурення, туга, ненависть, роздратування, переляк, засмучення, тривога, жах, розчарування, образа, презирство, обурення, ворожість, заздрість, ревнощі, сумнів, розгубленість, зніяковілість, сором, відраза та ін.) та *нейтральні* (стан, коли людина не відчуває ніяких сильних емоцій, ні позитивних, ні негативних).

Також виділяють *нижчі емоції*, що пов’язані з безумовно-рефлекторною діяльністю (емоції голоду, спраги, егоїзму та ін.) та вищі емоції, дійсно людські емоції-почуття: обов’язку, любові, товариства, сорому та ін.

Відображення суб’єктивного ставлення людини до самої себе і до навколишнього світу здійснюється через емоції. Відповідно, віддзеркалення об’єкта – пізнавальний компонент емоції, а віддзеркалення стану людини у цей момент – суб’єктивний компонент емоції.

«Будь-яка емоція має декілька складових.

Перша – це суб’єктивне переживання.

Друга – це реакція організму. Наприклад, коли людина збуджена, її голос може тремтіти або підвищуватися всупереч її бажанню.

Третя – сукупність думок, що супроводжують емоцію.

Четверта – це особливий вираз обличчя. Наприклад, якщо людина незадоволена, вона хмуриться.

П’ята пов’язана з генералізованими емоційними реакціями. Наприклад, при негативній емоції ставлення людини до подій, що відбуваються навколо, стає негативним.

Шоста – це схильність до дій, що ассоціюються з цією емоцією, тобто тенденція поводитися таким чином, як зазвичай поводяться люди, коли переживають певні емоції. Гнів, наприклад, може призвести до агресивної поведінки» [39, с. 9–10].

При виникненні певної емоції виявляються одночасно всі складові. Для кожної емоції характерний певний фізіологічний механізм. Так, при переживанні сильної емоції в організмі людини спостерігається низка змін: потіння, тремтіння тощо.

Власне емоції – це триваліші стани, які є реакцією не тільки на поточні події, але й на вірогідні або згадувані.

Почуття – психічний стан, що має чітко виражений наочний характер і відображає стійке ставлення до яких-небудь конкретних об’єктів (реальних або уявних). Емоції у більшій мірі пов’язані з біологічними

процесами, почуття – із образною сферою. Залежно від образної сфери, до якої вони належать, почуття поділяють на етичні естетичні, інтелектуальні.

Етичні почуття – це почуття, що люди переживають при сприйнятті явищ дійсності та порівнянні цих явищ із нормами, визначеними суспільством. До етичних почуттів належать почуття обов'язку, гуманності, доброзичливості, любові, дружби, патріотизму, співчуття тощо. До аморальних почуттів належать жадність, егоїзм, жорстокість тощо.

Емоційне ставленням людини до прекрасного у природі, в житті людей і в мистецтві, захоплення красою явищ та предметів – *естетичні почуття*.

Інтелектуальні почуття – почуття, що виникають в процесі пізнавальної діяльності, впливають на швидкість і продуктивність мислення.

Настрій – досить тривалий емоційний стан дитини, що відображається на поведінці людини. Настрій відрізняється від емоцій меншою інтенсивністю і меншою наочністю. Настрій може бути радісним або сумним, бадьорим або пригніченим, спокійним або роздратованим тощо.

Емоційний стрес – психологічна реакція на внутрішні та зовнішні подразники, які порушують емоційну рівновагу людини.

Необхідно зазначити, що наведені характеристики видів емоційних станів є достатньо загальними.

Від того як впливають емоції на діяльність людини їх поділяють на *стенічні та астенічні. Стенічні емоції* стимулюють діяльність, збільшують енергію і напруження сил людини, спонукають її до вчинків, висловів (радість, впевненість, тріумф, страх, злість та ін.). *Астенічні емоції* призводять до скутості, пасивності, байдужості, бездіяльності (страждання, неспокій, страх та ін.).

Вихователь має розуміти «мову емоцій», вміти зрозуміти кожну дитину, виявити справжні мотиви її поведінки та бажань, знаючи, що емоції є зовнішнім проявом мотивів. Виховання через емоційну дію – процес дуже складний, котрий передбачає не придушення емоцій, а грамотне спрямування емоцій та подальший розвиток інтелектуальних почуттів дошкільника.

Інтелект (від лат. intellectus «відчуття», «сприйняття», «розуміння») – це розумова здатність, яка охоплює здібності до навчання, міркування, вирішення проблем і адаптації до нових ситуацій.

В античній філософській думці мало місце відокремлення розуму та емоцій, хоча наголошувалося на домінуванні розуму над емоціями. Давньогрецький філософ Аристотель приділяв значну увагу емоціям і вважав, що саме емоції допомагають людині розмірковувати. Аристотель вважав, що емоції страху і гніву мають керуватися самосвідомістю. Давньогрецький філософ Платон вважав, що емоції викликають певний пізнавальний інтерес, на його думку, емоційні та інтелектуальні процеси взаємопов'язані.

Пізніше, з розвитком психологічної науки, почали проводитися емпіричні дослідження, спрямовані на вивчення процесів мислення та емоційних станів людини. У психології інтелекту допоміжна роль надавалася емоціям, а у психології емоцій визнавалася другорядна роль когнітивних процесів.

Американський психолог Едвард Лі Торндайк, вивчаючи психологічне поняття «соціальний інтелект», відокремив емоційний інтелект як здібність зрозуміти людину, вважаючи його інтелектуальним видом [100].

Американський психолог Гордон Віллард Олпорт головним аспектом соціального інтелекту вважав гармонійні відносини між людьми. І для того, щоб досягти гармонійних відносин між людьми необхідно вміти прогнозувати найбільш ймовірні реакції людей [92].

Американський психолог Джо Гілфорд розглядав соціальний інтелект як інтегральну інтелектуальну здібність, яка визначає успішність спілкування та соціальної адаптації [95].

Погляди всіх вище зазначених дослідників схожі в тому, що всі вони вказували на значущість емоцій (відчуттів, хвилювань) у прийнятті правильних рішень, і навіть, зазначали, що дуже важливо вміти відчувати емоційний стан інших, щоб процес взаємодії з іншими був результативним.

Девід Векслер, американський психолог, вивчаючи інтелект, вважав, що інтелект є здібністю людини діяти цілеспрямовано, помірковано та ефективно взаємодіяти з оточуючим світом.

Зміна поглядів на відношення до емоційних і інтелектуальних процесів зумовила виникнення терміну «емоційний інтелект». В 1980 – 1990 р.р. дослідники активно долучилися до вивчення феномену «емоційний інтелект».

Поняття «емоційний інтелект» (EQ) з'явилося з виходом у світ монографії американського педагога Говарда Ерд Гарднера «Рамки разуму» (1983 р.). Г. Гарднер висловив припущення, що існує не один тип інтелекту, що впливає певним чином на успішність життєдіяльності людини, а доволі широкий спектр підвидів інтелекту, такі як-от: просторовий, внутрішньоособистісний, міжособистісний, логіко-математичний, лінгвістичний, кінетичний (моторний), музичний.

Просторовий інтелект – здатність сприймати просторові відношення через візуально-просторові уявлення.

Внутрішньоособистісний інтелект – здатність, яка дає можливість людині приникати у тайни своїх переживань та помислів.

Міжособистісний інтелект – здатність до емпатії, розуміння настроїв людей, їх намірів та почуттів, готовність до взаємодії з ними.

Логіко-математичний інтелект – здатність до встановлення причино-наслідкових зв'язків, формулювання висновків.

Вербальний інтелект – здатність ставити і вирішувати проблеми, використовуючи мовні засоби.

Моторний інтелект – здатність до певних практичних дій з предметами, а також вміння володіти своїм тілом

Музичний інтелект – здатність сприйняття музичних образів та відображення їх у мелодії та ритмі.

У 1990 році була опублікована стаття Дж. Мейера П. Селовея, Д. Карузо «Емоційний інтелект», в якій автори визначили емоційний інтелект як компонент соціального інтелекту і характеризується здатністю спостерігати

власні емоції та емоції інших людей, розрізняти їх та використовувати отриману інформацію для керування мисленням і діями.

Дж. Мейер відокремив п’ять періодів розвитку емоційного інтелекту:

перший період – 1900 – 1969 р.р. – індивідуалізоване вивчення емоцій та інтелекту;

другий період – 1970 – 1989 р.р. – вивчення вченими когнітивних та інтелектуальних процесів;

третій період – 1990 – 1993 р.р. – емоційний інтелект стає предметом психологічних досліджень;

четвертий період – 1994 – 1997 р.р. – емоційний інтелект популяризовано;

п’ятий період – 1998 – по теперішній час – здійснюється тлумачення сутності.

Дж. Мейера П. Селовея, Д. Карузо вважали, що емоційно розумна людина – це людина з високим емоційним інтелектом, яка володіє твердим розумом та мисленням, не поступається ними ні в яких випадках.

Результати досліджень, проведені у Сполучених Штатах та Європі доводять необхідність розвитку емоційного інтелекту особистості ще з дитинства. Дошкільний вік – унікальна, неповторна фаза емоційного розвитку людської особистості. Позитивно спрямований дитячий досвід, довіра до світу, відкритість, готовність до співпраці є основою для позитивної самореалізації зростаючої особистості. Як свідчать результати досліджень, емоційна незрілість, низький коефіцієнт емоційного інтелекту і невміння спілкуватися в колективі є причинами виникнення проблем в подальшому професійному становленні людини.

Д. Гоулман у своїй праці «Емоційний інтелект» розкриває сутність поняття і тлумачить емоційний інтелект як сукупність ментальних здібностей, що беруть участь в усвідомленні та розумінні власних емоцій і емоцій навколишніх людей. Дослідник стверджував, що структура емоційного інтелекту включає чотири компоненти (самосвідомість, самоконтроль,

соціальне розуміння та керування взаємовідносинами) та пов'язані з ними навички (особистісні та соціальні).

Схарактеризуємо *складові компоненти емоційного інтелекту:*

– *самосвідомість* – усвідомлення людиною власних емоцій, причин виникнення в неї переживань, їх характер, інтенсивність, що дає можливість краще впоратися з ними;

– *самоконтроль (саморегуляція)* – здатність регулювати власні емоції через їх усвідомлення, управління власними переживаннями, що виявляється в зусиллях заспокоїти себе, позбавитися тривожного стану, роздратованості або смутку, спрямувати власні емоції в потрібне русло, спроможність налаштувати себе до діяльності, на досягнення поставленої мети;

– *соціальне розуміння (емпатія)* – розпізнавання та розуміння емоцій, що виникають в інших людей, уміння слухати і поставити себе на місце іншого, здатність співпереживати, радіти за іншу людину;

– *керування взаємовідносинами (соціалізація)* – уміння підтримувати доброзичливі стосунки з іншими людьми, будувати взаємовигідні стосунки, навчитися «читати» почуття інших, уміння спілкуватися з іншими.

До особистісних навичок Д. Гоулман відносить: самосвідомість; емоційний стан (оцінка особистісних емоцій та вплив на особистість; використання інтуїції при прийнятті рішень); точна самооцінка (осмислення своїх сильних сторін та межа їх можливостей); впевненість у собі (відчуття власної гідності та адекватна оцінка своїх талантів); самоконтроль; приборкання емоцій (вміння контролювати емоції); відвертість (прояв надійності, чесності та прямоти), адаптивність (гнучке пристосування до ситуації та подолання перешкоди); ініціативність (готовність до активних дій та вміння не проґавити можливість); оптимізм (вміння позитивно дивитися на речі) [27].

До соціальні навичок Д. Гоулман відносить: соціальну чуттєвість; співчуття (вміння розпізнавати та розуміти емоцій, що виникають в інших людей, активний прояв співчуття до їх проблем); допомога у їх

самовдосконаленні; укріплення особистих взаємовідносин (культивація та підтримка соціальних зв'язків) [27].

На думку Д. Гоулмана, узгоджена взаємодія емоцій та інтелекту забезпечує успіх людини в усіх сферах життя та діяльності [27].

Згідно з теорією Р. Бар-Она, емоційний інтелект визначається як сукупність найрізноманітніших здібностей, які забезпечують саморозуміння особистості (розуміння особистих емоцій), емпатію, вміння долати труднощі, емоційну лаьбільність, стресостійкість [93].

Розвиток емоційного інтелекту особистості досліджували вітчизняні вчені: Н. Коврига [58], І. Лапченко [50], Е. Носенко [58] та ін.

Е. Носенко у праці «Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості» розглядає емоційний інтелект як «емоційну розумність, яка є соціально значущою інтегральною властивістю особистості» і зазначає: «емоційний інтелект є аспектом виявлення внутрішнього світу особистості, яких відображає міру розумності ставлення людини до світу, до інших та до себе як суб'єкта життєдіяльності. Йому притаманні внутрішні (диспозиційні) та зовнішні (ті, що виявляються в ознаках перебігу емоційного процесу) компоненти, котрі зумовлюють стресозахисну та адаптивну функції цієї інтегральної особистої властивості» [59, с. 95].

Факторами впливу на емоційний інтелект дошкільника є життєві випадки, які можуть викликати у дитини відчуття тривоги, занепокоєння, радості тощо. Осмислення своїх емоцій та емоцій оточуючих людей дозволяє дошкільнику зробити висновок про навколишню ситуацію та готує її до відповідної реакції.

Феномен емоційного інтелекту дошкільників – предмет дослідження вітчизняних вчених, як-от: О. Вальдамірова [14], А. Гресь [29], К. Кес [42], В. Моргун [55], О. Пилипенко [63], М. Шпак [89] та ін.

На наш погляд, слушною є думка вітчизняних науковців про те, що в дошкільному віці дитина стрімко розвивається, опановуючи нові навички та формуючи уявлення про себе та світ. Якщо розвитку (hard skills) твердих навичок (одягатися та їсти самостійно, знати букви, пори року тощо)

приділяється багато уваги, то формуванню (soft skills) м'яких навичок (соціалізація, пізнання, емоційність, взаємодія, творчість) часто відводять другорядну роль.

Вітчизняні вчені наголошують, що дошкільний вік – це підготовчий етап до дорослого життя: діти приміряють на себе ролі, вчаться виявляти емоції і стежать за реакцією на них інших, розвивають комунікативні навички, вчаться бути у соціумі серед інших, випробовують свої страхи та перемагають їх.

Експерти ЮНЕСКО та ЮНІСЕФ виокремили 16 важливих глобальних навичок, які необхідно розвивати в дитини дошкільного віку:

1. Взаємодія з дорослими.
2. Взаємодія з дітьми.
3. Сенсорний розвиток – розвиток органів чуття (зору, слуху, смаку, нюху, дотику), що формують уявлення про зовнішні властивості предметів (форму, колір, розмір тощо).
4. Креативність.
5. Емоційна компетентність.
6. Самоідентифікація.
7. Саморегуляція.
8. Самообслуговування.
9. Відповідальність.
10. Вміння робити вибір.
11. Безпечна поведінка.
12. Здоровий спосіб життя.
13. Математика та мовлення.
14. Екосвідомість.
15. Громадянська свідомість.
16. Цифрова грамотність.

Всі зазначені глобальні навички сукупно закладають фундамент для гармонійного розвитку здорової особистості. Як бачимо, експерти ЮНЕСКО та

ЮНІСЕФ наголошують на важливості розвитку емоційної компетентності, самоідентифікації, саморегуляції.

Англійські психологи Джон Готтман, Джоан Деклер наголошують на необхідності здійснення емоційного виховання з боку дорослих (батьків та вихователів). На їх думку, саме завдяки емоційному вихованню діти мають міцніше емоційне здоров'я, у них краще складаються стосунки з друзями, менше проблем із поведінкою, вони менш схильні до насильства і стають більш стійкішими і успішнішими [26].

Емоційний інтелект дошкільника – це набір умінь та навичок до розрізнавання і розуміння як своїх емоцій, так і емоцій оточуючих людей та можливість їх регулювати.

На підставі аналізу наукової літератури з проблеми дослідження можна виділити *структурні компоненти емоційного інтелекту дошкільника:*

– *самосвідомість* – здатність усвідомлювати власні емоції:

– *саморегуляція* – здатність регулювати власні емоції, здатність мотивувати себе на діяльність та радіти власним досягненням;

– *емпатія* – уміння ідентифікувати та розуміти емоції інших;

– *соціалізація* – уміння спілкуватися та підтримувати стосунки з іншими [26] .

М. Шпак, яка досліджувала вікові особливості розвитку емоційного інтелекту молодших школярів, виокремила *структурні компоненти емоційного інтелекту*, як-от: *когнітивний* (розуміння власних емоцій та емоцій інших людей), *емоційний* (емоційне реагування в емоціогенних ситуаціях), *конативний* (уміння керувати емоціями як власними так і інших людей), *соціально-комунікативний* (здатність застосовувати емоційні компетенції у спілкуванні та соціальній взаємодії).

Аналіз існуючих концепцій емоційного інтелекту дозволяє стверджувати, що структурні компоненти емоційного інтелекту відповідають певній групі здібностей, які у свою чергу відповідають різним функціям емоційного інтелекту (див. табл.1.1.)

Таблиця 1.1.

Здібності у структурі емоційного інтелекту

Група здібностей	*Структурні компоненти ЕІ*	*Функції ЕІ*
когнітивні здібності	– здатність усвідомлювати власні емоції; – ідентифікація емоцій;	інтерпретаційна
емоційні здібності	– здатність регулювати власні емоції; – керування емоційним станом;	регулятивна
адаптаційні здібності	– здатність мотивувати себе на діяльність; – радіти власним досягненням;	адаптивна, стресозахисна
соціальні здібності	– уміти «читати» почуття інших; – уміння спілкуватися з іншими; – уміння співпереживати.	Активізуюча

М. Шпак визначила критерії та показники розвитку емоційного інтелекту в молодших школярів. Дослідниця зазначає «критерієм розвитку когнітивного компоненту є розуміння власних емоцій та емоцій інших людей, а показниками його розвитку: здатність встановити факт емоційного переживання у себе чи іншої людини; розпізнати емоцію за експресивними ознаками; вербалізувати емоцію; розуміти причини, що викликали цю емоцію, та наслідки, до яких вона призведе; критерієм розвитку емоційного компонента є особливості емоційного реагування в емоціогенних ситуаціях, а показниками його розвитку: емоційне самопочуття; емоційність; емоційна стійкість; експресивність вираження емоцій; емоційне ставлення до себе чи інших людей; критерієм розвитку конативного компонента є уміння управляти емоціями, як власними, так і інших людей, а показниками його розвитку: емоційний самоконтроль; емоційна

саморегуляція; регуляція емоцій інших людей; емоційна креативність; критерієм розвитку соціально-комунікативного компоненту є здатність застосовувати емоційні компетенції у спілкуванні та соціальній взаємодії, а показниками його розвитку: розвинута емпатія; відсутність емоційних бар'єрів у спілкуванні; здатність легко і швидко встановлювати емоційний контакт з іншими людьми» [89, с.71].

Погоджуючись із точкою зору М. Шпак нами *виділені структурні компоненти, критерії та показники сформованості емоційного інтелекту старших дошкільників* та подані у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2.

Компоненти, критерії та показники розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників

Компоненти	*критерії*	*показники*
когнітивний	розуміння власних емоцій та емоційних станів інших людей	– здатність встановити факт емоційного переживання у себе та інших людей; – здатність розпізнати емоцію за експресивними ознаками; – здатність вербалізувати емоцію; – здатність розуміти причини виникнення емоції та наслідки до яких вона призведе;
емоційний	емоційна регуляція в емоціогенних ситуаціях	– емоційне самопочуття; – емоційність; – емоційна стійкість; – емоційне ставлення до себе та інших людей
конативний	уміння керувати емоціями як власними	– емоційний контроль; – регуляція своїх емоцій;

	так і інших людей	– регуляція емоцій інших людей; – емоційна креативність;
соціально-комінікативний	здатністьзастосовувати емоційні компетенції у спілкуванні та соціальній взаємодії	– відсутність емоційних бар'єрів у спілкуванні; – здатність легко і швидко встановлювати емоційний контакт з іншими людьми

За визначеними критеріями та показниками нами виділено три рівні розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників: високий, середній, низький.

Високий рівень розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників характеризується тим, що дитина знає що таке емоції, розуміється на їх проявах; правильно сприймає емоційні стани людей; активно проявляє емоції як позитивні так і негативні та їх відтінки; для визначення емоційного стану людини звертає основну увагу на вираз обличчя, міміку та жести; вміло ідентифікує свої емоції та розуміє емоції інших; співпереживає; може стримувати і контролювати власні емоції.

Середній рівень розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників характеризується тим, що дитина знає що таке емоції, розуміється на їх проявах; правильно сприймає емоційні стани людей; активно проявляє емоції як позитивні так і негативні, проте відчуває труднощі при визначенні відтінків емоцій; не завжди проявляє свої емоції, частіше проявляє негативні емоції ніж позитивні; для визначення емоційного стану людини не звертає основну увагу на вираз обличчя, міміку та жести; бере участь у діяльності лише на прохання вихователя, проте не завжди виявляє інтерес до діяльності і не завжди отримує задоволення; дитина замкнута, не завжди розуміє емоції інших; співпереживає, але намагається це не показувати; часто стримує свої емоції.

Низький рівень розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників характеризується тим, що дитина бідна на емоції, майже їх не виявляє; не може розрізнити більшість емоційних станів людей, особливо їх відтінки; жодним чином не може визначати емоційний стан оточуючих людей, не звертає увагу на вираз обличчя, міміку та жести; не виявляє інтересу до запропонованої вихователем діяльності; часто виконує роботу лише за категоричною вимогою дорослого; дитина замкнута та боязлива, не просить про допомогу; взагалі не проявляє співпереживання; не вміє керувати власними емоціями, не адекватно реагує на емоції (голосно кричить, качається на підлозі, б'є ногами тощо).

Піклуючись про розвиток емоційної сфери та емоційного інтелекту дошкільника, дорослі (вихователі, батьки) мають пам'ятати, що емоції допомагають дитині певним чином сприймати оточуючий світ та успішно взаємодіяти з ним, сприймати дійсність та реагувати на неї. Дорослі (вихователі, батьки) мають навчити дитину щиро радіти, розуміти почуття та емоційні стани як свої, так і інших людей, чітко висловлювати свої бажання і спілкуватися з людьми.

1.2. Особливості розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників

Сучасний підхід до побудови освітнього процесу в закладах дошкільної освіти ґрунтується на усвідомленні важливості дошкільного дитинства як унікального періоду розвитку дитини, початковим етапом становлення її як особистості, коли формуються моральні норми і правила поведінки, основи характеру, ставлення до себе, до навколишнього світу, до людей.

Діти з народження мають дивовижну здатність сприймати соціальні й емоційні сигнали батьків. Коли дорослі (вихователі, батьки) чуйно реагують на реакції немовлят, підтримують з ними візуальний контакт, імітують їхній лепет і дозволяють відпочити, коли ті занадто збуджені, немовлята раніше вчаться керувати своїми емоціями і швидко заспокоюються. І навпаки, якщо дорослі (вихователі, батьки) не звертають уваги на дитячі сигнали (наприклад, коли

пригнічений дорослий не розмовляє з дитиною), у дітей не розвиваються навички контролю над емоціями.

Емоційна сфера дитини від 1 до 3 років характеризується певними емоційними реакціями, пов'язаними з її бажаннями, егоцентризмом, відсутністю емпатії, зародженням самосвідомості (малюк починає пізнавати своє відображення в дзеркалі, відгукуватися на ім'я, починає вживати займенник «Я»), невмінням бачити наслідки дій, важливістю для дитини оцінки дорослих, реакції на неї.

Мірою дорослішання здатність заспокоюватися і зосереджуватися стає дедалі важливішою. Набуті навички допомагають дитині від 3 до 4 років сприймати соціальні сигнали дорослих (вихователів, батьків). Уміння зберігати спокій допомагає зосереджуватися на грі, навчанні й виконанні конкретних завдань. Поки дитина росте для неї не менш важливо навчитися ділитися іграшками і домовлятися з товаришами. Згодом навичка саморегуляції допоможе входити в нові групи, заводити друзів і легше зносити стрес, якщо однолітки відмовляються з нею грати.

Дитина від 4 до 5 років володіє досить різноманітним спектром емоцій. Почуття і переживання молодшого дошкільника більшою мірою пов'язані з атмосферою в сімейному колі. Нові вміння та інтереси зумовлюють появу різноманітних емоцій, потреб і мотивів дитини. Гамма емоцій і почуттів у молодшого дошкільника поступово ускладнюється, він вже може відчувати не тільки радість або страх, але й смуток, жалість, сором'язливість, здивування, задоволення тощо. Молодший дошкільник вже може застосовуючи різну інтонацію і міміку, виражати почуття.

Емоції допомагають дитині сприймати дійсність і реагувати на неї. Саме емоції і почуття допомагають дитині осмислити й розрізнити добро і зло, гарне і потворне, оволодіти здатністю регулювати свою поведінку. Для нормального психічного розвитку в житті дитини мають домінувати позитивні емоції.

Емоційна сфера молодшого дошкільника характеризується спокійним емоційним фоном сприйняття. З дорослішанням почуття і переживання дитини

від 5 до 6 років стають складнішими, більш диференційованими. У старшого дошкільника спостерігається активне формування морально-етичних, інтелектуальних і естетичних понять (хороший – поганий, гарний – негарний, добрий – злий, веселий – сумний і т. і.). Все виразніше розвиваються почуття сорому, власної гідності, справедливості, вміння співпереживати іншим. Емоційні переживання набувають вербалізованого характеру («Я засмучений», «Я ображений на тебе»). Виявляються симпатії та антипатії, виникає потреба у визнанні і схваленні, у розумінні, підтримці і любові.

Існує тісний зв'язок між чуйністю дорослих (вихователів, батьків) та якістю дитячого емоційного інтелекту. Дорослі (вихователі, батьки) мають застосовувати позитивні форми підтримування дитини, більше хвалити, ніж критикувати; нагороджувати, а не карати; заохочувати, а не перешкоджати. Дорослі (вихователі, батьки) мають пам'ятати, що кращими інструментами для того, щоб діти стали вихованими й емоційно здоровими є доброта, тепло, турбота, увага, оптимізм і терпіння.

Багато позитивних результатів, виявлених в емоційно розвинених дітей старшого дошкільного віку, свідчать про їхній високий вагусний тонус. «Цей термін походить від блукального нерва, який виходить із головного мозку й проводить імпульси, що беруть участь у функціональній регуляції таких процесів, як частота серцевих скорочень, дихання і травлення. Блукальний нерв відповідає за багато функцій парасимпатичної частини вегетативної нервової системи. Коли людина в стресі, симпатична частина прискорює частоту серцевих скорочень і дихання, а парасимпатична діє як регулятор – гальмує мимовільні реакції і не дозволяє системам вийти із під контролю.

Терміном «вагусний тонус» описують здатність вегетативної нервової системи регулювати мимовільні фізіологічні процеси. Подібно до того, як діти з хорошим м'язовим тонусом успішні в спорті, діти з високим тонусом блукального нерва більш адекватно реагують і добре відновлюються після емоційного стресу. У відповідь на тривоги або хвилювання частота серцевих скорочень тимчасово прискорюється, але щойно екстремальна ситуація минає,

вони швидко повертаються до норми. Такі діти добре вміють заспокоюватися, концентрувати увагу й відключати стресові механізми, коли в них більше немає необхідності [26, с. 40–41].

«Здатність адекватно реагувати на стрес і швидко відновлюватися – надзвичайно цінна риса, яка добре допомагає як у дитинстві, так і в дорослому житті. Емоційний інтелект дозволяє зосереджувати увагу й концентруватися на навчанні, забезпечує емоційну чуйність і самоконтроль, необхідні для створення і підтримання дружніх стосунків. Діти з високим вагусним тонусом легко вловлюють емоційні сигнали інших дітей, швидко реагують на них і здатні контролювати свої негативні реакції у висококонфліктних ситуаціях» [26, с. 42].

Нервова система старшого дошкільника надзвичайно пластична, що зумовлює його високу емоційну активність. У дошкільному віці починають виявлятися інтереси та захоплення, а навколишні предмети і явища завжди викликають в нього позитивні (задоволення) або негативні емоції (незадоволення). Організація і керівництво грою має здійснюватися при створенні найбільш сприятливих умов для розвитку в цих видах діяльності специфічних вікових особливостей (образних форм мислення, соціальних емоцій, емоційного інтелекту тощо).

Впродовж дошкільного дитинства емоції розвиваються, ускладнюються і набувають інтелектуалізованого характеру. Якщо у молодшого дошкільника емоції зумовлювалися безпосередньо оточуючими впливами, то у старшого дошкільника – його ставленням до себе і до тих, хто його оточує, до тих чи інших явищ і стають більш узагальненими, усвідомленими, керованими. Старший дошкільник виявляє здатність стримувати небажані емоції, скеровувати їх відповідно до вимог дорослих та до засвоєних норм поведінки.

За допомогою мовлення старший дошкільник отримує різноманітний досвід спілкування та засвоює навички вираження емоцій у єдності вербальних (словесних) та невербальних (міміка – рухи м’язів обличчя, жести – рухи рук, крик, плач) засобів. Якщо у спілкуванні молодшого дошкільника переважають

невербальні засоби, тоді як старший дошкільник через мовлення виражає свій емоційний стан.

Характерною особливістю старшого дошкільника є його висока емоційність, яка покращує психічне життя і збагачує практичний досвід. Емоційне світовідчуття є внутрішнім, суб'єктивним ставленням дошкільника до оточуючого світу, до людей. Радість, повнота життя, згода зі світом і самим собою – в одних випадках, в інших – стан пригніченості, знижений настрій або агресія. Емоційний досвід дошкільника – це досвід його переживань, який може мати позитивну та негативну забарвленість, що впливає на його емоційне самопочуття. Для психічного здоров'я дошкільника необхідна збалансованість позитивних і негативних емоцій, що сприяє душевній рівновазі.

Взаємозв'язок і взаємозалежність емоційних і пізнавальних процесів – двох найбільш важливих сфер психологічного розвитку є однією з умов виникнення у старших дошкільників складних емоцій. Саме емоції є найважливішим фактором регуляції процесів пізнання. Емоційна забарвленість – одна з умов, що визначає у старших дошкільників довільну увагу та здатність запам'ятовувати.

Впродовж дошкільного дитинства емоції проходять шлях прогресивного розвитку, набуваючи все більш богатий зміст і все більш складні форми прояву під впливом соціальних умов життя та емоційного виховання. З появою нових інтересів, мотивів і потреб старших дошкільників пов'язаний їх емоційний розвиток. З розвитком мотиваційної та пізнавальної сфер, з розвитком самосвідомості відбуваються зміни в емоційній сфері старшого дошкільника. Емоції, якими живе дитина, регулюють її розумову діяльність, роблять навколишній світ різноманітним, прекрасним і значущим. Усі емоції відіграють важливу роль в житті дитини, ними вона керується при виборі способів поведінки. Позитивні емоції як-от: радість, задоволення, довіра дають дітям відчуття безпеки та надійності. Негативні емоції попереджають про небезпеку і незадоволеність. Н. Трофаїла зазначає «дитина живе у світі в трьох основних вимірах – фізичному, емоційному і розумовому. Саме в них вона виявляє себе в

житті: у фізичному – вчинками, діями; у почуттєвому – щиросердечними проявами, бажаннями; у розумовому – думками, судженнями»[84].

На підставі аналізу наукової літератури з проблеми дослідження нами запропонована модель розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.

Модель розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників

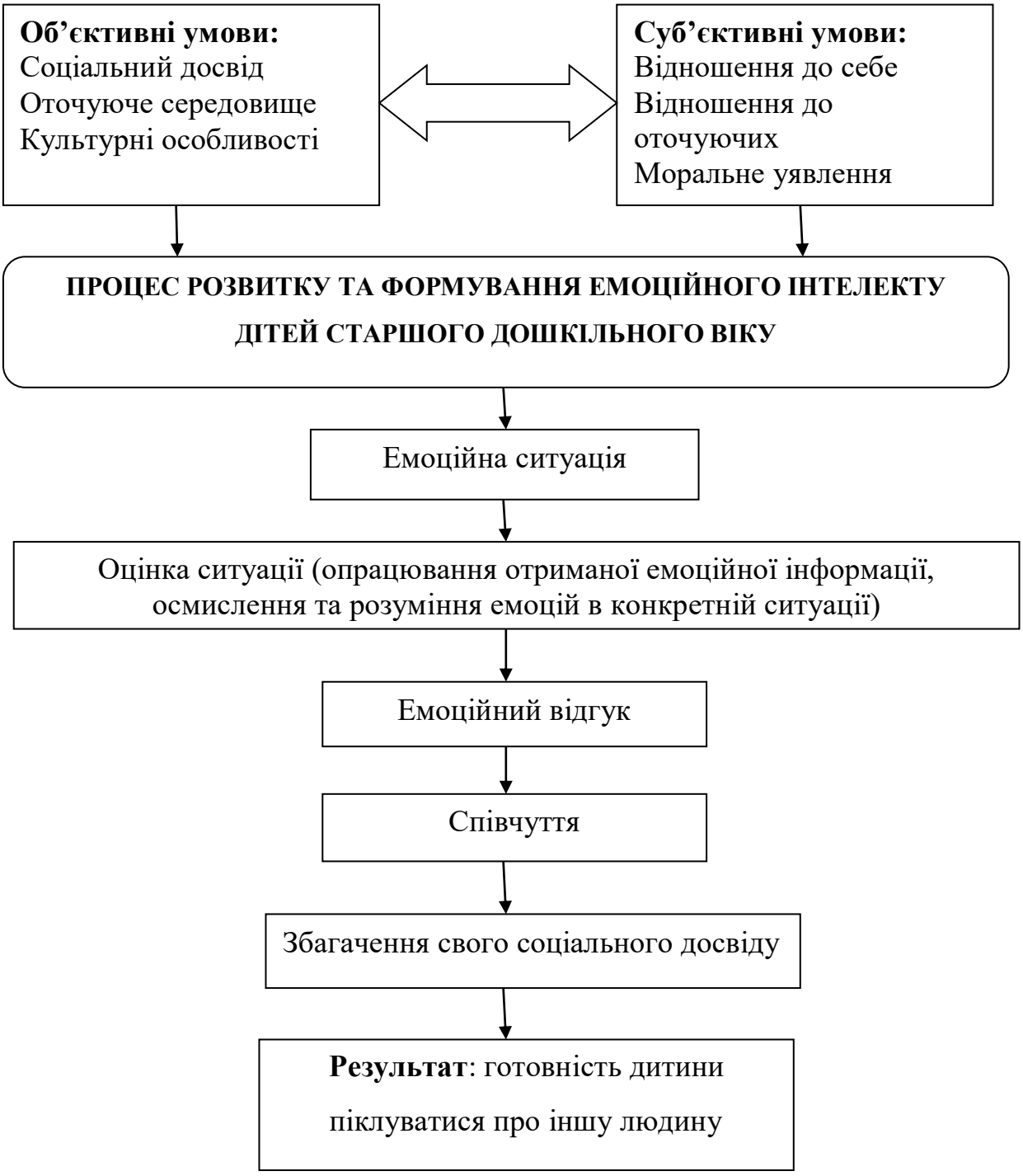

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дозволяє стверджувати, що розвиток емоційного інтелекту кожної дитини відбувається по-різному і передбачає такі ключові етапи :

1) поява емоційної свідомості дитини, що забезпечує ідентифікацію дитиною своїх емоцій та почуттів, а також емоцій та почуттів оточуючих людей;

2) дитина навчається розуміти жести, міміку та пантоміміку, відтінків голосу, що вирізняються в залежності від прояву емоцій;

3) опис свого емоційного стану здійснює через правельне визначення емоцій, володіє емоційним словником (наприклад, зазначає дитина радіста або сумна) і в подальшому засвоює нові емоції, їх назви;

4) дитина починає проявляти емпатію – розуміння почуттів, психічних станів оточуючих людей (найчастіше до молодших за віком або до тварин), співпереживання;

5) дитина починає контролювати та стримувати власні емоції у відповідності з набутими навичками;

6) дитина усвідомлює через які обставини у неї на оточуючих людей виникають різні емоції;

7) дитина усвідомлює зв'язок між емоцією і поведінкою як своєю так і оточуючих людей (хлопчик, який захворів, засмучений через те, що йому мама не купила морозиво).

Взаємопов'язане функціонування емоційної і розумової систем забезпечує успішне виконання старшими дошкільниками будь-якої діяльності, а також забезпечує розвиток емоційного інтелекту, проявом якого є те, що дитина:

– орієнтується у назвах та специфіці проявів основних емоцій, розрізняє прояви кожної з них, встановлює причино-наслідкові зв'язки між подіями життя, своїми переживаннями та виразом обличчя;

– уміє передавати свої почуття словами, мімікою, жестами;

– адекватно реагує на різні життєві ситуації, стримує негативні емоції, співвідносить характер емоційної поведінки з її наслідками;

– вміє розрізняти моральні, інтелектуальні та естетичні почуття;

– виявляє почуття приязні, щирості, жалю, відповідальності, безкорисливості, вдячності, любові у взаєминах з іншими.

1.3. Педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників

Розвиток емоційного інтелекту старших дошкільників буде здійснюватия успішно при дотриманні певних умов.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «умова» визначається як «вимога, пропозиція, що висувається однією зі сторін, які домовляються про що-небудь; як усна чи письмова домовленість про що-небудь; як правила, які встановлені в будь-якій сфері життя, діяльності; як обставини, за яких відбувається чи залежить будь-що» [16, с. 129].

Педагогічні умови С. Гончаренко тлумачить як «такі обставини, за яких компоненти навчального процесу (навчальні дисципліни, методика його викладання, навчання і виховання) подані в найкращих взаємовідносинах та взаємозв'язках, що дають можливість учителям плідно викладати, керувати навчальним процесом, а учням – успішно навчатися» [25, с. 118].

У філософському енциклопедичному словнику зазначено, що «умова філософська категорія, в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує. Завдяки наявності відповідних умов властивості речей переходять із можливості в дійсність переходять» [85, с. 482].

Похідною від поняття «умова» є категорія «педагогічні умови».

Під терміном «педагогічні умови» ми розуміємо сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників, які забезпечують результативність процесу розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників. До зовнішньої складової педагогічних умов відносимо комплекс форм, методів, прийомів, засобів, а

також зміст навчання; внутрішньою складовою педагогічних умов вважаємо рівень мотивації, інтересу, ціннісного ставлення до пізнання оточуючого світу.

З нашої точки зору, розвиток емоційного інтелекту старших дошкільників буде ефективним при дотриманні таких педагогічних умов:

– створенні психічно безпечного освітнього середовища ЗДО;

– організація системи тематичних занять, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту дошкільника;

– використання арт-терапії (казкотерапія, пісочна терапія, музична терапія, лялько терапія, психогімнастика та ін.) як ефективного засобу розвитку емоційного інтелекту;

– партнерській взаємодії в системі «вихователь – дошкільник – батьки» у розвитку емоційного інтелекту дошкільника.

Розкриємо кожну з визначених нами педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.

Умова 1. Створення психологічно безпечного освітнього середовища ЗДО.

Ключовою характеристикою освітнього середовища є психологічна безпека, а психологічно безпечне освітнє середовище – необхідною умовою для особистісного зростання учасників.

І. Дорожко, О. Малихіна, Л. Туріщева зазначають, що «психологічна безпека – це стан, коли забезпечено успішний психічний розвиток дитини, індикатором якого є емоційне благополуччя дитини, що характеризується низьким рівнем тривожності, депресивності. Задля забезпечення емоційного благополуччя дошкільників необхідно дбати про створення доброзичливої атмосфери, дружні стосунки між педагогами та вихованцями, позитивний емоційний контакт.

І. Дорожко, О. Малихіна, Л. Туріщева до параметрів психологічного беспечного освітнього середовища відносять:

1. «Прогнозованість. Це сукупність різних характеристик середовища, що відобрахають його надійність та стабільність, які є можливими за наявності

пеаних правил, порушення яких тягне справедливе покарання, відсутність упереджень у судженнях і оцінках як педагогів, так і вихованців; відсутність в освітньому середовищі частих значних змін.

2. Стосунки. Якість стосунків між учасниками освітнього процесу є головною умовою забезпечення психологічно безпечного освітнього середовища, що оцінюється не лише за кількістю позитивних складових (доброзичливість, взаємоповага тощо), але й за відсутністю різних проявів психологічного насильства.

3. Інтернальність. Усвідомлення кожним учасником освітнього процесу власної відповідальності за психологічну безпеку, як свою, так і довколишніх, володіння необхідним набором комунікативних і рефлексивних компетенцій.

4. Загальний рівень стресую Цей парамент розглядається як значущий з точки зору наслідків психологічної безпеки – спокій та благополуччя середовища.

5. Низький рівень психологічного насильства» [31].

Заклад дошкільної освіти відіграє важливу роль у розвитку емоційного інтелекту дошкільника. Саме створення психічно безпечного освітнього середовища, сприятливої соціальної взаємодії, здійснення емоційного виховання та підтримки самооцінки заклад дошкільної освіти сприяє формуванню емоційно здорової та розумної особистості. Розвиток емоційного інтелекту у закладі дошкільної освіти впливає на подальший шлях становлення дитини, забезпечує її особистний та професійний розвиток.

Психологічна підтримка учасників освітнього процесу закладу дошкільної освіти особливо важлива у стресових ситуаціях оскільки сприяє підвищенню їх психологічної стійкості, налагодженню ефективної комунікації педагогів і дошкільників.

Іноді вихователі не зважають на дитячі почуття просто тому, що діти молодші, менш раціональні, у них мало досвіду й менше влади, ніж у дорослих. Щоб зрозуміти кожну дитину вихователю потрібно проявити співчуття, уважно її вислухати й бути готовим подивитися на речі з їхньої точки зору, при цьому

бути безкорисливими. Важливо дбати про емоційне здорове спілкування між вихователем і дитиною, пам’ятати, що в основі розвитку емоційного інтелекту дитини – здатність вихователів усвідомлювати власні почуття. Вихователі повинні проявляти справжню повагу до дитячих почуттів, вони повинні співчувати, тобто намагатися відчувати те саме, що відчувають дошкільники.

Емоційне спілкування учасників освітнього процесу має бути естетичним, сповненим турботи та теплоти про дошкільників, гуманним ставленням до них. Створюючи емоційні зв’язки з дошкільниками, вихователі захищають їх від багатьох ризиків і сприяють розвитку емоційного інтелекту.

Умова 2. Організація системи тематичних занять, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту дошкільника.

Тематичні заняття у ЗДО підпорядковуються певній меті з вирішенням програмових завдань одного розділу програми і використовуються для формування знань дітей

Система тематичних занять, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту дошкільника передбачає:

– розширення уявлення дошкільників про такі основні емоції як: радість, здивування, страх, образа, сум, заздрість, провина;

– розвиток уміння розпізнавати емоції (позитивні, негативні) за характерними зовнішніми ознаками (словами, мімікою, жестами);

– розвиток уваги до самого себе, своїх емоцій та переживань;

– розвиток уваги до емоцій та переживань інших людей;

– розвиток емоційної саморегуляції (уміння адекватно володіти своїми емоціями та почуттями).

Структура заняття включає: вступну частину (привітання), основну частину (включає бесіду «Поговоримо про емоції та почуття», розповідь казки або оповідання або події, їх обговорення, творче доповнення казки чи оповідання, проведення різноманітних ігор, спрямованих на розуміння та розпізнавання емоцій та почуттів) та заключну частину (прощання).

Структура заняття, спрямованого на розвиток емоційного інтелекту старших дошкільників подана в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3.

Структура заняття, спрямованого на розвиток емоційного інтелекту старших дошкільників

№/п	*Етап заняття*	*Зміст роботи*
1.	Привітання	Вихователь використовує привітання у віршованій формі, потім промовляє разом з дітьми для створення в них позитивного емоційного стану, кращого налаштування на роботу, взаємодії всіх дітей в колективі та розвитку їх комунікативних навичок
2.	Бесіда «Поговоримо про емоції та почуття»	Вихователь ставить за мету збагатити знання малят про сферу людських емоцій та почуттів, вчить дошкільників розпізнавати та характеризувати емоції та емоційні стани свої та інших людей
3.	Розповідь казки або оповідання або подій, а також розгляд малюнків картин або світлин	Вихователь через казкових персонажів знайомить дошкільників з різними емоціями та почуттями, вчить дітей орієнтуватися в значеннях жестів, поз, мімічних виразах обличчя
4.	Обговорення казки або оповідання або подій	Вихователь запрошує дошкільників висловити думку про ті емоції, почуття, які переживали казкові персонажі, а також висловити свої пережиті емоції та почуття
5.	Творче доповнення казки чи оповідання або розповідь життєвої історії з життя дітей з розкриттям тих емоцій, які їх супроводжували	Вихователь пропонує дошкільникам доповнити казку чи оповідання, придумуючи нові пригоди та емоційні переживання казкових персонажів, стежить за тим, щоб кожна дитина не забула розказати про свої емоції та розвивала комунікативні навички
6.	Проведення музично-мімічних ігор «Веселий та сумний танок»	Вихователь пропонує дошкільникам танцювати разом з казковими персонажами, передаючи їх емоції (радість, смуток) і по черзі вмикає то веселу, то сумну мелодію.
7.	Арт-терапевтична робота	Вихователь пропонує дошкільникам

	«Побажай хороших почуттів»	побажати казковому персонажу певних почуттів і зобразити на дошці смайликами з позитивними мімічними виразами
8.	Рефлексія	Підбиття підсумків та аналіз заняття, акцентування вихователем уваги дошкільників на тому, що нового дізналися чому навчилися
9.	Прощання	Складається зі звичного ритуалу прощання, що дає дітям можливість спокійно перемикатися між видами діяльності.

Під час проведення перших тематичних занять необхідно знайомити дітей з такими базовими позитивними емоціями як: радість, здивування, задоволення. Під час проведення системи тематичних занять, доцільно використовувати систему вправ, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту дошкільника. Для прикладу подаємо заняття на тему: «Радість».

Заняття на тему: «Радість».

Мета: познайомити дітей з емоцією радості; вчити дітей розрізняти емоції за схематичними зображеннями; розуміти свої почуття та почуття інших людей; вчити дітей передавати потрібний емоційний стан, використовуючи різні виразні засоби.

Матеріал: піктограма радість, золота стрічка, радісне сонечко, сюжетні картинки.

Хід заняття

Привітання

Вихователь:

Доброго ранку, доброго дня.

Бажаєте ви, бажаю вам я.

Піктограма емоцій

Розгляд піктограми «Радість», визначення ознак радісного обличчя.

Вихователь: До нас у гості прийшла казка «Коли я радію» (додаток Г).

Вихователь читає казку і спонукає дітей до обговорення.

Вправа «Коли радіють тварини»

Хмар нема,

Дощу кінець.

Сонце в небі сяє.

По калюжі горобець,

Вистрибує – кружляє,

Цвінь – цвірінь.

Вихователь: Чим тішиться горобець?

Вправа «Золотий промінчик»

Вихователь: Діти, а на що схожа радість?

Діти: На сонечко.

Вихователь: Подивіться сьогодні до нас в гості завітало сонечко, а який в нього вираз обличчя?

Діти: Радісне.

Вихователь: Діти, я якого кольору радість?

Діти: Жовтого як сонечко.

Вихователь: Наше радісне сонечко дарує вас свій золотий промінчик. Зараз він торкнеться вам і вам одразу стане радісно і приємно.

Гра «День радісних зустрічей»

Вихователь: Зараз наше сонечко хочк з вами погратися. Воно хоче щоб ви йому назвали його друзів – радісних, веселих казкових чи мультиплікаційних героїв.

Діти: називають.

Бесіда «Радість»

Розгляд сюжетних зображень «Радість». Обговорення.

Вихователь: Як ми бачимо що людина радіє?

Коли ти радієш?

З ким ти хотів би поділитися своєю радістю?

Що ти можеш зробити щоб всім було радісно?

Вправа на релаксацію

Вихователь:

Змалюємо скрекотушок –

Тягнемо губи аж до вушок.

Потягнемо, перестанемо

І усміхненими станемо.

Підсумок

Вихователь:

З якою емоцією ми сьогодні познайомилися?

Як її можна показати?

Прощання

Давайте подаруємо один одному саму радісну і приємну посмішку.

Кожне слово, кожен жест має значення.

Попрощаємося ми з вами до побачення.

Пізніше, на наступних заняттях, необхідно знайомити дошкільників з базовими негативними емоціями та прагнути про вироблення у дітей навичок адекватного вираження негативних емоцій. Для прикладу подаємо заняття на тему: «Злість» (Додаток Б).

Умова 3. Використання арт-терапії (казкотерапія, пісочна терапія, музична терапія, лялькотерапія, психогімнастика та ін.) як ефективного засобу розвитку емоційного інтелекту.

Арт-терапія – це вид психотерапії та психологічної корекції, заснований на мистецтві та творчості. Андріаном Хілом вперше цей термін був використаний у 1938 році. У вузькому сенсі слова під арт-терапією зазвичай мається на увазі терапія образотворчим мистецтвом з метою впливу на психоемоційний стан людини. Арт-терапія надає можливість особистості виразити себе «іншими голосами»: рухами, кольором, формою, пластикою, глиною.

Арт-терапія або «лікування мистецтвом» – досить нова, проте популярна технологія, що передбачає залучення дітей до різних видів діяльності.

Арт-терапія є ефективним засобом розвитку емоційного інтелекту і за своєю природою арт-терапія дозволяє розкрити внутрішні сили людини. Впровадження технології арт-терапії сприяє підвищенню самооцінки; вчить розслаблятися і позбуватися від негативних емоцій і думок; при груповій роботі вона розвиває у дошкільників важливі соціальні навички. Заняття арт-терапією дозволяє зміцнити пам'ять дітей, розвинути їх увагу, мислення і навички прийняття рішень. Арт-терапія будується на вірі у творчу основу людини. Педагогічна арт-терапія сприяє стабілізації емоційної сфери дошкільника (зниженню тривожності, невпевненості в собі, агресивності), успішній адаптації в умовах дитячого колективу.

Відповідно до існуючих видів мистецтв, виділяють такі *види та техніки арт-терапії,* як-от: казкотерапія, пісочна терапія, музична терапія, лялькотерапія, психогімнастика, малювання, ліплення, танцювальна терапія, ігротерапія, кольоротерапія, оригамі тощо.

Одним із найпопулярніших і цікавих напрямів артпедагогіки є казкотерапія, що дозволяє вихователю працювати з дітьми через казку.

Казка – незмінний супутник дитинства, який впливає на духовний світ дитини, заохочує її до набуття нових знань і умінь, створює певні зразки поведінки, сприяє формуванню високих моральних цінностей та позитивного світогляду дитини.

У дитячій казкотерапії найчастіше застосовують чотири види казок: художні, дидактичні, психокорекційні та медитативні.

До *художніх казок* відносять народні, авторські казки, а також притчі, байки, легенди, билини. Саме з них дитина дізнається, що життя – це активне протиборство двох важливих елементів: зла й добра. Причому добро завжди винагороджується, а зло – неодмінно карається.

Дидактичні казки застосовують для подання в ігровій формі навчального матеріалу. Причому їхніми героями зазвичай стають абстрактні поняття або явища природи (Доброта, Сила, Вітер, Сонце), неживі предмети (іграшки),

символи (цифри, букви, звуки), для яких спеціально створюється казковий образ світу. Ці казки можуть розкривати зміст і важливість певних знань.

Психокорекційні казки створюють з метою м'якого впливу на поведінку дитини. Вони дозволяють коригувати поведінку дитини або її особистісні риси характеру (сором'язливість, неохайність, примхливість, жадібність тощо). Також психокорекційна казка може навчати дітей чемності, доброзичливого та дбайливого ставлення до оточуючих і природи.

Медитативні казки створюють для того, щоб допомогти дитині зняти психоемоційне напруження, налаштувати її на позитивне сприйняття навколишнього світу тощо. Головна особливість медитативної казки – відсутність конфлікту й негативних героїв. Найпоширеніша її форма – подорож.

Для того щоб створити медитативну казку, необхідно створити для дитини таку ситуацію, у якій вона почувалася б щасливою, спокійною, радісною. І по ходу розповіді формувати позитивні образи (зорові, слухові, смакові, нюхові й тактильно кінестетичні).

При проведенні занять з казкотерапії необхідно пам'ятати:

1. Перед тим, як добирати практичний матеріал, потрібно чітко визначити мету заходу, його головну тему та казковий твір, що стане основою заняття.

2. Читати або розповідати казку слід виразно, загострюючи увагу школяра на головній сюжетній лінії твору.

3. Під час бесіди за сюжетом казки слід заохочувати дошкільників до висловлювання своїх думок щодо твору, спонукати давати відповіді на запитання.

4. Для закріплення емоційного стану дитини під час заняття доречно використовувати музичний супровід, ілюстрації та репродукції, що відповідають темі заходу.

5. Як продовження роботи над казкою можна застосовувати майже всі методи арт-педагогіки: можна намалювати свої враження від казки (кольоротерапія) або ілюстрацію до її сюжету; добирати мелодії, що за

настроєм відображають події або характеризують героїв; виготовляти ляльок (героїв); складати продовження казки або змінювати її сюжет (фінал), проводити інсценування твору.

Пісочна терапія – це один із методів арт-терапії, який передбачає взаємодію з піском, природнім, пластичним, надзвичайно цікавим і загадковим матеріалом, який здатний знімати нервову напругу, покращувати настрій, викликати найбагатші асоціації. За допомогою гри з піском можна виразити свої відчуття та переживання.

Для пісочної терапії використовують дерев'яний ящик, який має чітко встановлені параметри – 50/70/8 см. Саме такий розмір є комфортним для сприймання. Дно і борти пофарбовані блакитним кольором, що символізує небо та водойми. Пісочницю можна поділити горизонтально на дві зони (жіноча та чоловіча) чи на три (минуле, теперішнє і майбутнє). Або ж вертикально на три частини – думки, емоції, дії. При можливості використовують дві пісочниці – для сухого та мокрого піску.

Для пісочної терапії використовується набір іграшок та предметів , як-от:

люди (різної статі,віку, спеціальностей), фігурки персонажів казок, легенд та міфів;

тварини (та їх сім'ї) – свійські, дикі, морські, доісторичні, а також герої мультфільмів;

птахи – дикі та домашні, а також казкові літаючі істоти (диназаври);

комахи – метелики, жуки, павуки, мухи та ін.;

морські мешканці – риби, восьминоги, краби, морські коники та зірки, мушлі та ін.;

житло людей – сучасні будівлі та предмети меблів, споруди шкіл, лікарень, магазинів, хатинки із казок та житла різних народів;

муляжі посуду та продуктів харчування;

транспорт – наземний, повітняний і водний;

рослинність – дерева, трави, квіти, природні матеріали: каштани, жолуді, кора дерев, насіння рослин і т.д.

аксесуари – картини, фотографії, тканини, намистинки, гудзики, прикраси та ін.

Музична терапія полягає у прослуховуванні музики. Необхідно включати дошкільникам спокійні мелодії. Відчуття гармонії створюють звуки природи: дощ, спів пташок, дзюрчання струмка. Необхідно давати дітям слухати музичні твори з мажорним настроєм. Це не лише допоможе дітям розслабитись, але й розвиватиме звукове сприйняття та музичний слух.

Активна терапія передбачає музичну діяльність дошкільника. Це може бути, наприклад, спів. Доцільно вивчити з дітьми кілька рядків пісні та співати разом. Навіть наспівування окремих звуків позитивно впливають на організм, наприклад «ч» покращує дихання, а «е» покращує роботу головного мозку.

Малювання – одна з основних технік арт-терапії. Кольори допоможуть визначити настрій дошкільника. Чим темніший малюнок – тим більше тривог та страхів у душі такої дитини. Існує така система трактування кольорів*:* червоний – агресія, боротьба за виживання, бажання привернути до себе увагу; синій – потреба у з'єднанні з іншими, спокій, пасивність, вишуканість; жовтий – потреба в самосвідомості «я», колір нереалізованої самодосконалості; зелений – колір стримання, обмеження захисту; помаранчевий – колір нездійсненних реалізацій, потреба заявити про себе, недосконаліть поставленої цілі; фіолетовий – злиття, відмова від «я», ігнорування навколишнього оточення.

Лялькотерапія – це вид арт-терапії, який використовує корекційний вплив ляльки та є проміжним об'єктом у взаємодії дитини і дорослого. Лялькотерапія використовується в корекційній роботі, ставить за мету допомогти дитині ліквідувати хворобливі переживання, укріпити психічне здоров'я, покращити соціальну адаптацію. Лялькотерапія передбачає також процес виготовлення ляльки у спільній співпраці з дорослими (вихователями, батьками).

Процес виготовлення ляльки у співпраці з дорослими (вихователями, батьками) має особливе значення. Іноді цей процес вважають діагностичною методикою, яка дозволяє краще пізнати дитину, її почуття та емоції. Дитина

створює ляльку за власним бажанням і задумом і часто відображає в ній себе, свої проблеми. Дорослий стимулює дитячу фантазію через емоційну підтримку, похвалу, обговорення питань вибору матеріалів та техніки виготовлення. Така спільна діяльність допомагає краще пізнати один одного, провести весело та змістовно час.

Психогімнастика впливає на емоційну особистісну сферу дитини, дозволяє коригувати поведінку дитини і знімати емоційну напругу, а також зменшує емоційну дистанцію між членами групи. Психогімнастичні вправи сприяють підвищенню у дітей позитивного настрою, бадьорості, налаштуванню на гарний робочий день. З метою підтримання у дітей емоційного благополуччя доцільно вихователям спонукати дітей до промовляння в загальному колі такого ранкового привітання, яке піднімає настрій, викликає позитивні емоції.

Доброго ранку, сонечко ясне!
Доброго ранку, земле прекрасна!
Доброго ранку, дерева багряні!
Доброго ранку, квіти духмяні!
Доброго ранку, птахи галасливі!
Доброго ранку, люди щасливі!

Для *ліплення* використовуються пластилін, глина, тісто. Під час ліплення дошкільники можуть виліпити свій страх, подивитись і поламати, а потім створити протилежний стан – радості, щастя.

Музична терапія полягає у прослуховуванні музики. Необхідно включати дошкільникам спокійні мелодії. Відчуття гармонії створюють звуки природи: дощ, спів пташок, дзюрчання струмка. Необхідно давати дітям слухати музичні твори з мажорним настроєм. Це не лише допоможе дітям розслабитись, але й розвиватиме звукове сприйняття та музичний слух.

Активна терапія передбачає музичну діяльність дошкільника. Це може бути, наприклад, спів. Доцільно вивчити з дітьми кілька рядків пісні та співати разом. Навіть наспівування окремих звуків позитивно впливають на організм, наприклад «ч» покращує дихання, а «е» покращує роботу головного мозку.

Танцювальна терапія використовує рух для покращення настрою і психічного стану.

Ігротерапія – це вид арт-терапії, який використовує гру для покращення настрою і психічного стану.

Кольоротерапія використовує кольори для покращення настрою і психічного стану.

Оригамі – мистецтво складання з паперу, що сприяє покращенню настрою і психічного стану.

Арт-терапія допомагає малечі долати власні психологічні труднощі, відновлювати емоційну рівновагу. Арт-терапія є найбільш давньою та природною формою корекції емоційного стану, якою можна користуватись для зняття накопиченої психічної напруги, для того, щоб заспокоїти чи просто зосередити дошкільників.

Умова 4. Партнерська взаємодія в системі «вихователь – дошкільник – батьки» у розвитку емоційного інтелекту дошкільника.

Невід'ємною складовою системи вітчизняної системи освіти є особистісно-орієнтована взаємодія всіх учасників освітнього процесу.

Видатні педагоги XX століття Ш. Амонашвілі та В. Сухомлинський наголошували у своїх працях на доцільності ефективної взаємодії учасників освітнього процесу і заклали підгрунття педагогіки партнерства. На думку В. Сухомлинського ефективне виховання та розвиток дітей можливі лише тоді, коли заклад дошкільної освіти аактивно співпрацює з батькам дошкільнят і залучає їх до спільної діяльності.

І. Бех зазначає, що педагогічна взаємодія – це система взаємин, які відбуваються у процесі певної спільної діяльності [9].

Н. Бібік стверджує, що педагогічна взаємодія – це спосіб взаємин, за яких зберігаються права кожної зі сторін, чітко узгоджені та злагоджені дії учасників спільної справи, що грунтуються на засадах взаємовигоди та рівноправності [10].

О. Ковшар, М. Бадіца, К. Суятинова розглядають педагогічне партнерство як доступний розподіл функцій, взаємне делегування та дотримання прав та обов'язків сторін педагогічної взаємодії [96].

Партнерська взаємодія учасників освітнього процесу – педагогів, дітей, батьків – це узгоджена діяльність, спрямована на досягнення спільних цілей і результатів та вирішення важливих завдань. Дійсно, партнерська взаємодія закладу дошкільної освіти і родини сприяє не лише досягненню визначеної мети при рівних правах та обов'язках усіх суб'єктів освітнього процесу, а й створенню атмосфери взаємопідтримки, координації зусиль заради підтримки становлення зростаючої особистості, її активності у пізнанні навколишнього світу, пізнанні себе та пізнанні й розумінні інших. Партнерська взаємодія закладу дошкільної освіти і родини є джерелом збагачення педагогічних знань батьків. Партнерська взаємодія учасників освітнього процесу – педагогів, дітей, батьків – складний і водночас простий акт взаємозв'язку під час спілкування. Необхідно зазначити, що партнери відрізняються між собою багатьма особливостями, зокрема досвідом, цілями, мотивацією тощо, тому треба шукати точки дотику аби досягти взаєморозуміння та зблизитися з партнерами, узгоджувати спільні дії та врівноважувати зусилля.

О. Кочерга, досліджуючи психофізіологічний аспект народження партнерства зауважує, що «зростання взаємодії в партнерстві можливо досягти реалізуючи такі кроки:

1. Пошук контактів;
2. Пошук меж взаємодії;
3. Партнерство послідовного наслідування;
4. Партнерство узгодження спільних дій;
5. Партнерство пошуку спільних смислів;
6. Гармонійна взаємодія» [43, с.12].

Дослідник також зазначає, що «ефективна партнерська взаємодія залежить від:

– уміння слухати кожного;

– бажання почути партнерів;

– уважного пошуку варіантів можливих моделей успішного партнерства;

– опори на сприятливі компроміси;

– урахування особливостей чутливості мозкових структур до тих чи інших дій»[43, с.12].

Партнерська взаємодія учасників освітнього процесу є ефективною коли:

– партнери поважають одне одного;

– розуміють особливості партнера;

– приймають природу взаємодії,

– шукають ефективні компроміси.

Задля недопущення конфліктів у партнерській взаємодії необхідно уникати:

– необдуманих миттєвих дій;

– категоричності суджень на тлі емоційної оцінки ситуації;

– комунікації на підвищених тонах;

– відсутності вольових зусиль та контролю.

Діти дошкільного віку як партнери мають вміти:

– дослухатися до своїх емоцій;

– словесно описувати та транслювати свої емоції іншим;

– усвідомлювати свої почуття та пояснювати іншим, уникаючи насильства;

– помічати й розуміти почуття партнерів – однолітків, батьків, педагогів.

Батьки як партнери мають:

– докладати зусиль, аби розуміти дітей, педагогів, інших батьків;

– відчувати зміни у стосунках;

– упереджувати непорозуміння з іншими учасниками освітнього процесу;

– пригальмовувати дію емоційного забарвлення думок, висловів, дій.

Педагоги як партнери мають:

– ставитися до дітей, батьків, колег із шанобливою увагою;

– дотримуватися правил рівності у стосунках;

– сприймати інших учасників освітнього процесу не прискіпливо та неупереджено;

– розуміти, що всі мають шанс на іншу спробу.

Висновки до розділу 1

Найважливішою умовою гармонійного розвитку дошкільника є його позитивний емоційний стан, тому проблема емоційного самопочуття дітей у сім'ї та закладі дошкільної освіти є однією з найбільш актуальних. У практиці навчання і виховання дітей переважна увага довгий час приділялася розвитку розумових процесів, тоді як питання розвитку емоційності вирішувалося фрагментарно. Останнім часом надзвичайно актуальною є проблема розвитку емоційного інтелекту дошкільника, який забезпечує подальшу адаптованість особистості до життя, соціальну успішність, здатність до самовизначення.

Проблемі розвитку емоційного інтелекту дошкільника присвячені праці: зарубіжних дослідників: Дж. Готтмана [26], Дж. Деклера [26], Морін Хілі [56] та ін. Розвиток емоційного інтелекту особистості досліджували вітчизняні вчені: Н. Коврига [58], І. Лапченко [50], Е. Носенко [58]та ін. Розвиток емоційного інтелекту дошкільника вивчали: О. Вальдамірова [14], А. Гресь [29], К. Кес [42], В. Моргун [55], О. Пилипенко [63], М. Шпак [89] та ін.

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження, дозволяє стверджувати, що *емоційний інтелект старших дошкільників* – це набір умінь та навичок до розпізнавання і розуміння як своїх емоцій, так і емоцій оточуючих людей та можливість їх регулювати. Емоційний інтелект старших дошкільників характеризується тим, що дитина навчається виражати свої почуття соціально прийнятним способом; змінюється роль емоцій у діяльності дитини; формується почуття передбачення, а також вищі почуття, такі як інтелект, моральність і естетика; з'являється здатність передбачити емоційні наслідки своїх дій; дитина стає суб'єктом емоційних відносин, взаємодіючи з іншими людьми.

Нами виділені структурні компоненти емоційного інтелекту старших дошкільників, як-от: когнітивний (розуміння власних емоцій та емоцій інших людей), емоційний (емоційне реагування в емоціогенних ситуаціях), конативний (уміння керувати емоціями як власними так і інших людей), соціально-комунікативний (здатність застосовувати емоційні компетенції у спілкуванні та соціальній взаємодії), а також критерії, показники та рівні розвитку емоційного інтелекту старшого дошкільника. На основі аналізу наукової літератури з проблеми дослідження нами запропонована модель розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.На підставі аналізу наукової літератури з проблеми дослідження нами теоретично обгрунтовано педагогічні умови ефективного розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.

РОЗДІЛ 2.
ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

2.1. Вивчення стану розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників у сучасному закладі дошкільної освіти

Дослідницька робота була спрямована на перевірку педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників. На початковому етапі дослідницької роботи перед нами постали завдання:

1. З'ясувати ставлення вихователів до розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.

2. Дослідити розвиток структурних компонентів емоційного інтелекту старших дошкільників.

3. Виявити початковий рівень розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.

З метою з'ясування ставлення вихователів ЗДО до розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників на засіданні методичного об'єднання вихователів ЗДО Довгинцівського району ми провели анкетування. В анкетуванні брали участь 17 вихователів ЗДО, котрим ми запропонували дати відповіді на такі запитання анкети:

1. Чи дбаєте Ви про розвиток емоційної сфери дошкільників?

2. Як Ви розумієте сутність поняття «емоційний інтелект дошкільника»?

3. Чи дбаєте Ви про розвиток емоційного інтелекту дошкільників?

4. Яким чином Ви дбаєте про розвиток емоційного інтелекту старших дошкільників?

Так, на перше запитання анкети: Чи дбаєте Ви про розвиток емоційної сфери дошкільників? переважна більшість вихователі (96,0% від опитаних) зазначили, що емоційна сфера дитини є найважливішим ланцюжком зв'язку з навколишнім світом. У дошкільника вона бурхливо розвивається і має значний вплив на подальше особистісне становлення, тому потребує правильного розвитку ще з дитинства.

На друге запитання анкети: Як Ви розумієте сутність поняття «емоційний інтелект дошкільника»? переважна більшість вихователів ЗДО зазначила, що проблема сучасності в тому, що багато дітей не вміють відгукуватися на почуття і розуміти емоційні стани інших людей, не адекватно реагують на багато інших речей. Тому з дошкільного віку батьки і вихователі мають дбати про розвиток емоційного інтелекту дошкільників, розуміючи його як сукупність умінь та навичок до розрізнавання і розуміння як своїх емоцій, так і емоцій оточуючих людей та можливість їх регулювати.

На третє запитання анкети: Чи дбаєте Ви про розвиток емоційного інтелекту дошкільників? також більшість вихователів ЗДО зазначила, що велику роль у вихованні дітей відіграють емоції, поступово гамма емоцій і почуттів ускладнюється, що впливає на пізнавальну сферу дитина, тому вони постійно дбають про розвиток емоційного інтелекту дошкільників

На четверте запитання анкети: Яким чином Ви дбаєте про розвиток емоційного інтелекту старших дошкільників? вихователі ЗДО зазначили, що вони задля розвитку самосвідомості дошкільника, навичок усвідомлення ними своїх та чужих емоцій, вміння керувати своїми і чужими емоціями та ефективно взаємодіяти з іншими людьми проводять з дошкільниками бесіди, читання та обговорення казок, різноманітні ігри під час яких знайомлять дошкільників з різноманітними емоціями, вчать розрізняти їх та керівати ними.

З метою вивчення початкового рівня розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників нами була проведена дослідницька робота.

Дослідницька робота проводилася зі старшими дошкільниками, загальною кількістю 12 осіб двох різновікових груп дитячого садка, що працює на базі Криворізької Вальдорфської гімназії КМР (7 старших дошкільників групи № 1 та 5 старших дошкільників групи № 2),

Для дослідження структурних компонентів емоційного інтелекту старших дошкільників, таких як: когнітивний (розуміння власних емоцій та емоцій інших людей), емоційний (емоційне реагування в емоціогенних ситуаціях), конативний (уміння керувати емоціями як власними так і інших людей),

соціально-комунікативний (здатність застосовувати емоційні компетенції у спілкуванні та соціальній взаємодії) нами були використані різні діагностичні методики.

Для дослідження когнітивного (розуміння власних емоцій та емоцій інших людей) компоненту емоційного інтелекту старших дошкільників нами були використані вправи «Дай ім'я емоції» та «Мозаїка емоцій».

Вправа «Дай ім'я емоції» дозволяє з'ясувати чи знають дошкільники які є емоції.

Вихователь показує дошкільникам різних героїв-смайликів і просить назвати емоції, які вони зображують, а також пропонує дітям відповісти на запитання:

1. Чи переживали ви такі емоції? Коли?

2. Як ви вважаєте, які емоції нас розвивають, а які можуть нашкодити? Чому?

3. Поміркуйте, що потрібно зробити, щоб людина посміхнулася?

4. Як ви вважаєте, що потрібно зробити, щоб зник сум/малюк перестав плакати?

Високий рівень прояву когнітивного компоненту характеризується тим, що дитина правильно назвала усі емоції, змогла грамотно відповість на запитання.

Середній рівень прояву когнітивного компоненту характеризується тим, що дитина правильно назвала 4 – 6 емоцій, змогла грамотно відповість на більшість запитань.

Низький рівень прояву когнітивного компоненту характеризується тим, що дитина самостійно змогла назвати до 4 емоцій та мала утруднення у відповідях на запитання.

Вправа «Мозаїка емоцій» дозволяє з'ясувати чи уміють дошкільники розрізняти (ідентифікувати) емоції. Вихователь показує дошкільникам фото дорослих і дітей із проявами емоцій і просить їх об'єднати, зауважуючи, що має вийти три пари.

Вихователь також пропонує дітям відповісти на запитання:

1. Назвіть емоції, які ви бачите на об’єднаних парах фотографій?

2. Як ви вважаєте, чи можна було б об’єднати фото по іншому? Чому?

3. Оберіть фотопару, яка вам подобається найбільше й поясніть свій вибір.

Високий рівень прояву когнітивного компоненту характеризується тим, що дитина змогла ідентифікувати емоції, знайшла всі три пари, змогла грамотно відповість на запитання.

Середній рівень прояву когнітивного компоненту характеризується тим, що дитина змогла ідентифікувати емоції, знайшла дві пари, змогла грамотно відповість на більшість запитань.

Низький рівень когнітивного компоненту характеризується тим, що дитина змогла ідентифікувати емоції, знайшла лише одну пару та мала утруднення у відповідях на запитання.

Для дослідження емоційного (емоційне реагування в емоціогенних ситуаціях) компоненту емоційного інтелекту старших дошкільників нами були використана *вправа на розуміння значення та емоційне реагування* старшим дошкільником на : радість, страх, сум, сором, злість, образа, здивування, любов, заздрощі, ревнощі, зневага, дружба.

Дошкільникам видається аркуш паперу А 4, кольворі олівці та простий олівець і пропонується намалювати малюнки на запропоновані слова, але попереджаючи, що малювати потрібно тільки на одній стороні аркушу, а на іншій стороні – не можна. Вихователь називає слово (радість, страх, сум, сором, злість, образа, здивування, любов, заздрощі, ревнощі, зневага, дружба), а дошкільник має намалювати Після кожного малюнка вихователь має запитати у дитини, що вона намалювала і як розуміє почуте слово. Вихователь відповіді занотовує разом з номером малюнка. Після завершення малювання робота дитини відкладається. Через 15–20 хвилин вихователь пропонує дитині повернутися до малюнка і пропонує їй згадати слова, які їй називали. Усі названі слова необхідно занотувати, якщо потрібно, вихователь може допомогти дитині ставлячи стимулюючі питання.

Високий рівень прояву емоційного компоненту характеризується тим, що дитина змогла відобразила всі емоційні стани, без сторонньої допомоги вихователя.

Середній рівень прояву емоційного компоненту характеризується тим, що дитина змогла відобразити 4 – 6 емоційних станів, але з незначною допомогою вихователя.

Низький рівень прояву емоційного компоненту характеризується тим, що дитина змогла відобразила до 4 емоційних станів, їй знадобилася змістовна допомога вихователя.

Для дослідження конативного (уміння керувати емоціями як власними так і інших людей) компоненту емоційного інтелекту старших дошкільників нами були використана наступна методика. Вихователь знайомить дошкільників з казкою «Коли я відчуваю жалість».

Казка «Коли я відчуваю жалість»

Одного разу я побачив, як маленьке кошеня впало в яму. Воно жалібно нявкало й намагалося видертися нагору, але в нього нічого не виходило. Мені стало його дуже шкода, і я побіг кликати дорослих.

– Мамо! Тату! Там, на узліссі, у яму впало маленьке кошеня! Допоможіть йому вибратися!

Мої батьки врятували кошеня й похвалили мене за те, що я не залишився байдужим і покликав їх на допомогу.

– Коли іншому погано, – сказала мені мама, – завжди намагайся це виправити.

– Мені було шкода кошеняти, – сказав я мамі і так захотілося його врятувати.

– Ти такий співчутливий, Мартине. Як це чудово.

– А ще мені шкода метеликів, коли я бачу, як вони б’ються нрилами об скло й не можуть вилетіти з вікна газовні. І шкода жучків, коли мої друзі з цікавості починають з ними гратися, – поділився я з мамою. – Адже жучки

живі, ф їм зовсім не подобається, коли з ними граються як з іграшками. Я завжди прошу своїх друзів відпустити спійманих жучків на волю.

– Молодець, Мартіне. Ти дуже добрий і чуйний! Ти завжди намагаєшся допомогти тим, хто в біді, – ласкаво сказала мама. – Якщо ти співпереживаєш іншим, це означає, що в тебе добре серце. Якщо всі почнуть піклуватися один про одного, то навколо нас буде більше радості й щастя [42, с. 37] .

Далі вихователь пропонує дошкільникам відповісти на запитання. У відповіді кожна дитина має визначити відносини між хлопчиком і дорослими (батьками), визначитися з оцінкою ситуації і розумінням емоційного стану інших людей. Кожна відповідь оцінюється в 2 бали.

Дошкільникам пропонується відповісти на наступні запитання:

1. Чому так діяв хлопчик (Йому було шкода кошеня, йому було шкода метеликів) (2 бали).

2. На чому зауважила мама хлопчика? (Ти завжди намагаєшся допомогти тим, хто в біді. Якщо ти співпереживаєш іншим, це означає, що в тебе добре серце. Якщо всі почнуть піклуватися один про одного, то навколо нас буде більше радості і щастя) (2 бали).

3. Якби ти вчинив у такій ситуації? (2 бали).

Відповіді оцінюються за наведеною шкалою:

0–2 балів – (низький рівень прояву конативного компоненту) – дитина не надає правильної відповіді, не розуміє запитань;

3–4 бал – (середній рівень прояву конативного компоненту) – дитина надає правельні відповідь

5–6 балів – (високий рівень прояву конативного компоненту) дитина пропонує конструктивне вирішення проблеми, розповідає при своє рішення проблеми, спираючись на свої відчуття або відчуття інших.

Для дослідження соціально-комунікативного (здатність застосовувати емоційні компетенції у спілкуванні та соціальній взаємодії) компоненту емоційного інтелекту старших дошкільників нами були використана вправа

Вихователь знайомить дошкільників з казкою «Що таке вдячність».

Казка «Що таке вдячність»

Якось у гості до нас приїхала бабуся. Вона спекла смачний пиріг, а потім ми цілий день гралися з нею в мої уоюблені ігри. Коли настав вечір, бабуся стала збиратися додому. Я міцно обійняв її:

– Я не хочу, щоб ти їхала.

– Мій рідний, я скоро приїду до вас знову, – пообіцяла бабуся.

– Щиро дякую тобі за пироги й за те, що провела зі мною цілий день! – подякував я бабусі. Коли вона поїхала, мама похвалила мене:

– Молодець, що подякував бабусі. Їй було дуже приємно. Важливо бути вдячним і говорити добрі слова тому, хто допомагає і піклується про тебе.

– Чи замислювавсяти коли-небудь, – спитала мене мама, – що вираз «красно дякую» складається зі слів «дякую» і «краса»?

– А, – здогадався я, – значить, коли я сказав «красно дякую» бабусі, я подякував їй за красу?

– Усе правильно, синку, ти зробив бабусі дуже приємно, – погодилася мама і продовжувала: – Знаєш, у нашому лісі колись жила ворона, яка ніколи не помічала те хороше, що робили для неї інші звірі.

– Вона була невдячною? – запитав я.

– Так, – відповіла мама, – вона ніколи не говорила «дякую» за допомогу тим, хто хотів зробити їй щось хороше. І незабаром багато звірів просто перестали їй допомагати.

Після розмови з мамою я зрозумів, як важливо говорити «дякую» тому, хто робить для мене добрі справи. Я вмію бути вдячним. Дякую. [42, с. 52].

Потім вихователь пропонує дошкільникам відповісти на запитання. Під час відповіді кожна дитина має переказати головний зміст казки і розповісти про свою здатність налагоджувати емоційний контакт з батьками, рідними та іншими людьми, переконати у відсутності емоційних бар'єрів у спілкуванні. Кожна відповідь оцінюється в 2 бали.

Дошкільникам пропонується відповісти на наступні запитання:

1. За що мама похвалила хлопчика? Що вона йому порадила? (За те, що він був вдячний бабусі. Мама порадила, що «важливо бути вдячним і глвлрити добрі слова тому, хто допомагає і піклується по тебе.) (2 бали).

2. Як необхідно розуміти вираз «красно дякую»? (Вираз «красно дякую» складається зі слів «дякую» і «краса».) (2 бали).

3. Чи раніше тобою використовувався цей вираз? Чи будеш ти послуговуватися цим виразом у майбутньому і за яких обставин? (2 бали).

Відповіді оцінюються за наведеною шкалою:

0–2 балів – (низький рівень прояву соціально-комунікативного компоненту) – дитина не надає правильної відповіді, не розуміє запитань;

3–4 бал – (середній рівень прояву соціально-комунікативного компоненту) – дитина надає правельні відповідь;

5–6 балів – (високий рівень прояву соціально-комунікативного компоненту) – дитина пропонує конструктивне вирішення проблеми, розповідає при своє рішення проблеми, спираючись на свої відчуття або відчуття інших.

За допомогою спеціальної методики (наведеної у додатку М) ми також визначали емоційну сприйнятливість кожної дитини, нам важливо було знати що характерно для дитини оптимістичний настрій, позитивне сприймання довкілля та низький рівень тривожності, або навпаки, надвисокий рівень негативної емоції малюка.

Нами узагальнено одержані результати діагностичних методик і виявлено початковий рівень розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників обох груп дитячого садка Криворізької Вальдорфської гімназії КМР та подано у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Початковий рівень розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників

№/п	Прізвище, ім'я дошкільника	Рівень прояву когнітивного компоненту	Рівень прояву емоційного компоненту	Рівень прояву конативного компоненту	Рівень прояву соціально-комунікативного компоненту	Рівень розвитку емоційного інтелекту
1.	А. Ярослав	В	Н	С	С	С
2.	В. Карина	С	С	Н	С	С
3.	Г. Аліна	С	В	С	С	С
4.	К. Іван	С	Н	Н	Н	Н
5.	К. Марія	С	С	Н	С	С
6.	К. Аліса	С	В	С	С	С
7.	К. Анжела	С	С	Н	С	С
8.	О. Тимур	С	Н	С	С	С
9.	С. Ганна	С	Н	Н	Н	Н
10.	С. Ева	Н	С	Н	Н	Н
11.	П. Ілля	Н	С	С	С	С
12.	С. Максим	В	В	С	В	В

Умовні позначення: В – високий, С – Середній, Н – низький.

Аналіз одержаних результатів свідчить про те, що високий рівень розвитку емоційного інтелекту виявили 1 старших дошкільників (8,3% від загальної кількості старших дошкільників, котрі брали участь у дослідженні), середній рівень розвитку емоційного інтелекту виявили 8 старших дошкільників (66,7,0% від загальної кількості старших дошкільників, котрі брали участь у дослідженні), низький рівень розвитку емоційного інтелекту виявили 3 старших дошкільників (25,0% від загальної кількості старших дошкільників, котрі брали участь у дослідженні).

2.2. Дослідницька робота щодо розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників

Дослідницька робота передбачала покращення результатів з розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників, отриманих під час початковому

етапі дослідницької роботи, що передбачав діагностику початкового рівня розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.

З метою розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників нами було розроблена програма «Калейдоскоп емоцій та почуттів», що передбачала проведення тематичних занять, спрямованих на: розуміння дітьми власних емоцій та емоцій інших людей; на керування емоційними станами; на розвиток емпатії. Під час проведення тематичних занять ми дотримувалися теоретично обгрунтованих нами педагогічних умов ефективного розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників як-от: створення психічно безпечного освітнього середовища ЗДО; організація системи тематичних занять, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту дошкільника; використання арт-терапії (казкотерапія, пісочна терапія, музична терапія, ляльктерапія, психогімнастика та ін.) як ефективного засобу розвитку емоційного інтелекту; партнерська взаємодія в системі «вихователь – дошкільник – батьки» у розвитку емоційного інтелекту дошкільника.

Тематичні заняття, спрямовані на розуміння дітьми власних емоцій та емоцій інших людей, передбачали навчити старших дошкільників «мови емоцій» через ознайомлення з «емоційним букварем» (тобто окремими емоціями), що передаються за допомогою інтонації, жестів, міміки, пантоміміки.

Тематичні заняття, спрямовані на керування емоційними станами, передбачали навчити старших дошкільників регулювати власні емоції та керування емоційними станами.

Тематичні заняття, спрямовані на розвиток емпатії, передбачали навчити старших дошкільників розпізнавати та розуміти емоцій, що виникають в інших людей, навчити умінню слухати і поставити себе на місце іншого.

Наводимо орієнтовне тематичне планування занять з програми «Дивний світ емоцій та почуттів», спрямованих на розвиток емоційного інтелекту старших дошкільників в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Тематичне планування занять з програми «Дивний світ емоцій і почуттів», спрямованих на розвиток емоційного інтелекту старших дошкільників

№\n	*Тема заняття*	*Використання мімічних, психогімнастичних ігор та різних видів арт-терапії*
	Розуміння власних емоцій	
1.	«Емоції в нашому житті»	Казка «Почуття та емоції» (додаток В); Музикотерапія «Вгадай емоцію за мелодією»
2.	«Радість»	Казка «Коли я радію» (додаток Г); Бесіда «Радість»; Ігротерапія, гра «День радісних зустрічей»; Вправа на релаксацію.
3.	«Злість»	Казка «Коли я серджуся» (додаток Д); Бесіда на тему: «Злість за сюжетними зображеннями»; Ігротерапія, гра «Тух – тібі – дух».
4.	«Світ емоцій та почуттів»	Казки «Пригоди слоненяти»; Музично-мімічна гра «Веселий та сумний танок».
	Керування емоційними станами	
5.	«У стаху очі великі»	Казка «Коли я боюся» (додаток Е); Ігротерапія, гра «Емоції дня»
6.	«Гостре словечко коле сердечко»	Казка «Коли мені прикро» (додаток Ж); Ігротерапія, гра «Щоденик емоцій»
7.	«Не тримай у собі»	Казка «Коли я почуваюся винуватим» (додаток З); Ігротерапія, гра «Вгадай емоцію за кольором».
	Розвиток емпатії	
8.	«Усі люди різні»	Казка «Коли я пошаюся собою» (додаток К); Ігротерапія, гра «Покажи емоцію»,
9.	«Поважай емоції інших»	Казка «Що таке вдячність» (додаток М); Ігротерапія, гра «Кривлялки»

10.	«Жити дружно – добре»	Казка «Коли я сумую за тими, хто для мене важливий» (додаток Л); Ігротерапія, гра «Емоційна подорож»

Наведемо приклад підготовленого і проведеного нами заняття на тему: «Світ емоцій і почуттів» зі старшими дошкільниками.

Заняття на тему «Світ емоцій і почуттів»

Мета: збагачувати знання дошкільників про сферу людських емоцій і почуттів, сприяти емоційному розвитку дитини; формувати вміння орієнтуватися в значеннях жестів, поз, мімічних виразах обличчя тощо.

Матеріали та обладнання: кольорові повітряні кульки із зображеннями різних емоційних виразів (веселості, задоволення, гніву, страху, смутку, спокою, подиву), лялька-слоник, декорація тропічного лісу, картки із зображеннями істот та об'єктів відповідно до змісту заняття, крейда.

Хід заняття

Педагог ставить перед дітьми ляльковго слоника і звертається до групи.

Вихователь. В одній далекій казковій країні, там, де ростуть високі пальми та солодкі банани, народилося маленьке слоненя. Воно було дуже кумедним. Особливо дивний вигляд мав хобот слоненятка.

Артикуляційна вправа «Слоненя»

Дорослий читає віршовані рядки.

Слонятко довгий хобот має,
Його, мов руку, простягає.
Якщо не віриш, подивись:
Ось він який, слонячий ніс!

Малюки витягують губи «трубочкою», як під час вимовляння звука [у]. Губи утримують у такому положенні впродовж 5 – 10 секунд.

Бесіда «Емоції та почуття»

Педагог розміщує перед дітьми кульки з намальованими на них різними мімічними виразами. У ході бесіди вихователь активно допомагає дітям

знаходити та показувати зображення тих виразів облич, про які йдеться, та коментувати їх вигляд.

Вихователь. Наше маленьке слоненя було дуже чуйне. Як ви думаєте, що воно відчувало, коли бачило те, що йому дуже подобалося? *(Радість, задоволення.)* Що робило слоненя, радіючи? *(Посміхалося, сміялося).* Яке почуття огортало слоника, коли він помічав щось незвичайне та неймовірне? *(Подив, здивування.)* Що відчував слоник, коли побачене викликало в нього неприємні враження і зовсім не подобалося йому? *(Невдоволення, сум.)*

Іноді маленький слоник сердився: на надокучливих мавп, що бешкетували, на галасливих папуг, які цілий день нікому не давали спокою. Тобто тоді слоник відчував... Що? (*Гнів.*)

А коли надходила ніч, слонятко засинало. Яким воно було на вигляд уві сні? *{Спокійним.)*

А які почуття найчастіше огортають вас? Розкажіть, які події, картини викликають у вас радість, смуток, подив, гнів. *(Заслуховують всіх дітей групи.)*

Розповідання казки «Пригоди слоненяти»

Дорослий розповідає казку, по ходу викладання сюжету розміщуючи поряд зі слоненям малюнки та кульки з відповідними зображеннями.

Вихователь. Одного сонячного ранку в джунглях з'явилося на світ маленьке слоненя. Першим, що воно побачило, було яскраве сонечко. Сонечко лагідно торкнулося сірої спинки слоненяти і ласкаво промовило: «Доброго ранку, маленьке! Із днем народженням тебе!» «Дякую, сонечку!» – відповіло слоненя. Йому було дуже приємно.

Слонятко опустило голівку і подивилося навкруг. Довкола був густий тропічний ліс з високими пальмами та вигнутими, мов змії, ліанами. Він зачарував вухатого малюка своєю величчю. «Оце так! – мовило слоненя. – Який дивовижний, величезний ліс!»

Деякий час було тихо. А потім почулися гучні голоси. Це зчинили сварку між собою строкаті папуги. Від пронизливого крику птахів слонику стало вкрай

неприємно. «Припиніть! – суворо сказало слоненя забіякам. – Годі вже сваритися!» Папуги поглянули на слоника й замовкли.

І раптом слонятко побачило, що до нього наближається ціла купа мавп. «Хто це тут такий довгоносий та вухатий? Ха-ха-ха!» – реготали мавпи, глузуючи зі слоника. Слоненяті вони не подобалися. «Чому це мавпи кепкують з мене? Невже я такий негарний?» – думав слоник. Він стояв похнюпившись і мовчки думав, що робити далі. А нахабні мавпи ніяк не вгамовувалися, вони продовжували глузувати та сміятися. Зрештою слонику це набридло, і він пішов геть.

Біля річки слоника насторожив якийсь плюскіт. Слоник затамував подих – йому назустріч ішов зубастий крокодил. «Люблю я на сніданок їсти маленьких слоняток!» – тихо сказав крокодил і клацнув зубищами. Побачивши таке страховисько, слоник кинувся навтьоки.

Він довго біг стежкою, аж поки блакитна річка не зникла в гущавині лісу. Нарешті слоник зупинився й відчув, що хоче їсти. Він простягнув хобота до дерева, зірвав жовтий банан і скуштував. Банан виявився ароматним, солодким та надзвичайно смачним. «Який смачний фрукт!» – подумав слоник, жуючи банана. Він навіть очі заплющив: так цому було смачно.

«Які в нас симпатичні слоненята бігають! – почулося звідкись згори. – Може, подружимося?» Це було ведмежа, яке сиділо на дереві. Від такої неочікуваної похвали слонику стало ніяково. Він почервонів і опустив очі долу. «Гаразд, – відповів слоник. Потім він трохи осмілів і спитав: – А ти хто?» – «Я – ведмежатко».

Ведмедик спритно зліз із дерева і став прямо перед слоненям: «А ти кого чекав тут побачити?» «Не знаю», – сказало слоненя.

Раптом почувся голосний тріскіт: це тріщали гілки дерев. Назустріч слонику вибігла схвильована мама слониха. «Ось ти де, мій любий синочку! – сказала вона. – Нарешті я знайшла тебе!» «Мамо!» – промовило слоненя. Його обличчя осяяла щира усмішка, А слониха пригорнула до себе малюка міцним хоботом.

Обговорення казки

Запитання та завдання для обговорення:

Які почуття огортали малого слоника впродовж казки? Коли слоник відчував радість та задоволення?

Яке враження справив на малюка величний ліс? Що відчуло слоненя, побачивши його?

Поведінка яких тварин викликала у слоника гнів, незадоволення? Розкажіть, чи вдалося слонику позбутися цих неприємних відчуттів? Що він для цього зробив?

Зустріч із якою твариною викликала в слонятка справжній страх? Чому слоник злякався крокодила?

Коли слонятко засоромилося? Які слова ведмедика змусили слонятко ніяковіти?

Чим закінчилася ця казочка? Що відчув слоник, зустрівши маму?

Можете ви сказати про себе, що відчуваєте те саме, перебуваючи поряд зі своєю матусею? Чому?

Творче доповнення казки

Педагог пропонує малятам доповнити казку, придумуючи нові пригоди слонятка. Для цього діти розглядають та обирають картки з малюнками різних істот, рослин тощо та розповідають про нові цікаві зустрічі слоника в тропічному лісі.

Діти виконують завдання за необхідною допомогою вихователя. Дорослий стежить за тим, щоб кожен малюк не забував розказати про враження та відчуття, які принесла слонику нова зустріч.

Вихователь. Колись наше слоненя виросте й перетвориться на величезного, як гора, слона. Але, напевне, він залишиться таким самим добродушним та привітним.

Ігрові рухові вправи «Слоник»

Діти виконують рухові дії, передаючи зміст віршованого тексту, який щойно читає педагог.

Слон великий дуже-дуже,

(Стають на носочки, тягнуться руками вгору і плавно опускають їх через сторони.)

Та веселий, добродушний.

(Стають прямо, руки на поясі, кивають голівками, усміхаючись.)

Кажуть, в нього, малюки,

Хобот-ніс замість руки.

(Простягають уперед зчеплені руки, рухають з'єднаними руками вгору-вниз.)

Коли слон іде, крокує,

Тупіт всі довкола чують.

(Крокування на місці з високим підніманням колін.)

Ну, а вуха у слона –

Просто диво-дивина!

(Приставляють долоні до вух і виконують нахили тулуба праворуч-ліворуч.)

Слон думок лихих не має,

Слон звіряток не лякає,

Їх не ображає, ні,

(Заперечні повороти головою.)

А катає на спині!

(Зображують ходу слона, пересуваючись по підлозі «на чотирьох».)

Музично-мімічна гра «Веселий та сумний танок»

Вихователь. Наш маленький слоник, малята, дуже полюбляє танцювати. Він часто танцює, незалежно від свого настрою та відчуттів: і тоді, коли йому радісно та весело, і тоді, коли його огортає смуток. Правда, такі танці виходять дещо різними. Давайте спробуємо показати їх.

Педагог по черзі фрагментарно вмикає то сумну, то веселу мелодію. (Можна використати запис пісень «Рожевий слон» із фільму «Боба та слон» та

«Скрипка грала і слон танцював».) Діти довільно танцюють під музику, намагаючись мімікою, рухами тощо передати відповідний емоційний стан.

Арт-терапевтична робота «Побажай хороших почуттів»

Вихователь. Розкажіть, малята, яких почуттів ви побажали б нашому слонику. А краще – намалюйте їх.

Малюки беруть крейду і зображують на дошці смайлики з позитивними мімічними виразами (радість, задоволення, веселість, подив, захоплення, спокій), перемальовуючи їх із кульок, виконуючи самостійно або за допомогою вихователя.

Вихователь пропонує дошкільникам продовжити речення:

На цьому занятті я зрозумів, що...

На цьому занятті я навчився (навчилася) ...

На цьому занятті я пригадав (пригадала) ...

Вихователь використовує *прийом «Смайлики»* (кожен дошкільник отримує три картки із символічним зображенням трох облич: веселого, нейтрального і сумного. Кожен дошкільник має обрати і показати малюнок, що відповідає його настрою).

Прощання. Давайте подаруємо один одному саму радісну і приємну посмішку.

Кожне слово, кожен жест має значення,

Попрощаємось ми в вами, до побачення.

Під час проведення тематичних занять дошкільники залучалися до ігор і вправ, які допомагали їм навчитися розуміти емоційні реакції оточуючих, сприяли розвитку мови жестів, міміки і пантоміміки.

Нами також було підготовлено систему різноманітних ігор «Калейдоскоп ігор на розвиток емоцій і почуттів дошкільників», що спрямовані на розвиток емоційного інтелекту старших дошкільників. Під час їх проведення з дошкільниками ми переконалися в тім, що вони ігри дозволяють навчити дошкільників розпізнавати емоції, керувати емоційними станами та розвивати емпатію.

Наведемо систему підготовлених різноманітних ігор «Калейдоскоп ігор на розвиток емоцій і почуттів дошкільників», що спрямована на розвиток емоційного інтелекту старших дошкільників.

«Калейдоскоп ігор на розвиток емоцій і почуттів дошкільників»

1. *Гра «Читаю емоцію з книжки»* спрямована на опис різноманітних емоцій та почуттів. Аналізуючи малюнки в книжках, вихователь коментувати те, що зображено, роблячи акцент на виразі обличчя: «Дівчинка радіє, що в неї нова іграшка». Варто вихователю пропонувати старшим дошкільникам пригадати свої емоції і поділитися життєвими історіями.

2. *Гра «Вгадай емоцію»*. Вихователь пропонує дошкільникам роздивитися картки із зображенням емоцій і потім обговорити, що могло їх викликати, пригадати подібні емоційні стани у себе, поговорити про те, що варто зробити, коли ми бачимо, що хтось засмучений, сердитий, злий, тощо.

3. *Гра «Покажи емоцію»,* які дадуть змогу не лише познайомити дошкільника з різними емоціями, а й повправлятися в тому, щоб зображувати та розпізнавати емоційні прояви та стани.

4. *Мімічна гра «Кривлялки»* сприяє зниженню емоційного напруження у дітей. Для її проведення використовується люстерко, картки або фотографії. Дітям пропонується біля дзеркала відтворити зображені на картці емоції та настрої, акцентуючи увагу дошкільників на тому як виглядають ті чи інші частини обличчя, як змінюється положення брів, вираз очей, кутики губ тощо;

5. *Гра «Що я відчуваю сьогодні»* вчить усвідомленого сприйняття емоцій і вмінню їх проживати та не боятися. Дошкільникам пропонується набір карток із зображенням різних емоцій. Дитина має обрти картку, яка відповідає її емоційному стану і розповісти : «Сьогодні я відчуваю (радість, смуток, злість...), через те що...

6. *Гра «Емоційна подорож».* Під час подорожей вихователь разом з дітьми фотографує обличчя дітей під час найцікавіших подій. Можна створити спеціальний альбом зі світлинами, де діти здивовані, щасливі, перелякані, пригнічені, засмучені... і додати до світлин приписи або невеликі історії про

подорож. Можна запропонувати дітям пригадати істроію про подорож і розповісти про ті емції, які вона викликала або залучити дітей до придумування історії, орієнтуючись тільки на емоції на світлинах.

7. *Гра «Шість базових емоцій на моєму обличчі»* вихователь пропонує дошкільникам показати перед дзеркалом або один одному і позмагатися в кого виходить краще, шість базових емоції (радість, здивування, сум, гнів, страх, відраза).

8. *Гра «Який я?»* Вихователь пропонує дошкільникам по черзі зобразити емоцію, а всі інші учасники гри мають відгадати.

9. *Гра «Вгадай емоцію за голосом».* Вихователь вимовляє фрази з різною інтонацією. Дошкільники мають вгадати, що вихователь відчуває, яка емоція його переповнює.

10. *Гра «Щоденник емоцій»*. Вихователь пояснює дітям, що наші емоції швидко змінюються, кожен новий день і пропонує відслідкувати як це відбувається і які емоції найчастише кожен з них виявляє. Вихователь пропонує дошкільникам щоденно розміщувати у своєму щоденнику смайлики емоцій, які відповідають їх емоційним станам і настроям, що допоможе дітям відстежувати свої емоційні стани і настрої, навчить краще розуміти себе, свої настрої, а також сприятиме розвитку емоційної саморегуляції. Дошкільники зможуть зрозуміти, що є швидкоплинні емоційні стани і настрої, що сприятиме виробленню в них навичок самозаспокоювання.

11. *Гра «Емоції дня».* Вихователь пояснює дітям, що наші емоції змінюються впродовж дня і пропонує відслідкувати як це відбувається і які емоції найчастише кожен з них виявляє. Вихователь пропонує дошкільникам впродовж дня збирати з наявних у них смайлики емоцій, які відповідають їх емоційним станам і настроям.

12. *Гра «Вгадай емоцію за кольором».* Вихователь пропонує дошкільникам за допомогою густої фарби – гуаші обрати колір емоції. Зазвичай, радість висловлюють яскравими чистими фарбами, смуток висловлюють сірими і холодними фарбами, відразу – зеленим або коричневим

кольором. За обраним відтінком можна зробити висновок про поведінку дошкільника у стресовій ситуації.

13. *Гра «Малюємо настрій».* Вихователь пояснює дітям, що наші емоції змінюються щоденно і пропонує дошкільникам кожного дня малювати акварелеллю свої емоції. У кінці робочого тижня пропонує дошкільникм переглянути малюнки і проаналізувати які емоції переважали, запропонувати дітям поміркувати з чим це було пов'язано, спонукати до формулювання висновку про те чи навчився дошкільник керувати своїми емоціями.

14. *Гра «Емоційний тиждень».* Для гри стануть у пригоді кубики лего. Вихователь обговорює з дітьми, який колір буде відповідати за яку емоцію. Наприклад, жовтий – приємність, червоний – задоволення, синій – сум тощо. Гру варто починати в понеділок, а закінчити в п'ятницю. По закінченню кожного дня вихователь обговорює з дітьми: що за день відбулося, які події сталися, які емоції переважали. Вихователь пропонує кожній дитині бути художником із чарівною паличкою і розфарбувати події. Якщо переважали задовалення, захоплення, приємність – дитина обирає теплі кольори й з них будує пірамідку, а якщо сумні – то холодні. Так обговорення триває весь робочий тиждень. Для кращого запам'ятовування можна кожну конструкцію нумерувати, наприклад, понеділок – 1, вівторок – 2 і т. д. У п'ятницю вихователь рвзом з дошкільниками підбиває підсумки за весь тиждень і дивляться разом – то яких же емоцій було більше: позитивних чи негативних. Аналізують ситуацію. Вихователь має пояснити дітям, що від нашого настрою залежить не лише власний добробут, а й настрій близьких нам людей. Лише доброзичлива, із посмішко. Вихователь має наголосити дошкільникам, що лише добро творить добро, а зло все руйнує все навколо!

2.3. Аналіз результатів дослідницької роботи

Після проведення дослідницької роботи було повторно здійснено дослідження структурних компонентів емоційного інтелекту старших дошкільників, таких як: когнітивний (розуміння власних емоцій та емоцій

інших людей), емоційний (емоційне реагування в емоціогенних ситуаціях), конативний (уміння керувати емоціями як власними так і інших людей), соціально-комунікативний (здатність застосовувати емоційні компетенції у спілкуванні та соціальній взаємодії) за запропонованими діагностичними методиками.

Аналіз одержаних результатів дозволив виявити рівень розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників, загальною кількістю 12 осіб обох груп дитячого садка Криворізької Вальдорфської гімназії КМР після проведеної дослідницької роботи. Одержані результати подано у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Рівень розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників після проведення дослідницької роботи

№/п	Прізвище, ім'я дошкільника	Рівень прояву когнітивного компоненту	Рівень прояву емоційного компоненту	Рівень прояву конативного компоненту	Рівень прояву соціально-комунікативного компоненту	Рівень розвитку емоційного інтелекту
1.	А. Ярослав	В	Н	С	С	С
2.	В. Карина	С	С	Н	С	С
3.	Г. Аліна	С	В	С	С	С
4.	К. Іван	С	Н	Н	Н	Н
5.	К. Марія	В	В	С	В	В
6.	К. Аліса	С	В	С	С	С
7.	К. Анжела	С	Н	С	С	С
8.	О. Тимур	С	Н	С	С	С
9.	С. Ганна	С	С	Н	С	С
10.	С. Ева	С	С	Н	С	С
11.	П. Ілля	Н	С	С	С	С
12.	С. Максим	В	В	С	В	В

Умовні позначення: В – високий, С – Середній, Н – низький.

Аналіз одержаних результатів свідчить про те, що високий рівень розвитку емоційного інтелекту виявили 2 старших дошкільників (16,7% від загальної кількості старших дошкільників, котрі брали участь у дослідженні), середній рівень розвитку емоційного інтелекту виявили 9 старших дошкільників (75,0% від загальної кількості старших дошкільників, котрі брали участь у дослідженні), низький рівень розвитку емоційного інтелекту виявили 1 старших дошкільників (8,3% від загальної кількості старших дошкільників, котрі брали участь у дослідженні).

Нами виявлена динаміка рівнів розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників на початку та в кінці дослідницької роботи і подана у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Динаміка рівнів розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників

Рівні розвитку емоційного інтелекту	На початку дослідницької роботи (у %)	В кінці дослідницької роботи (у %)
Низький	25,0	8,3
Середній	66,7	75,0
Високий	8,3	16,7

Аналіз одержаних результатів свідчить про те, що зріз високий рівень розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників з 8,3% до 16,7%; зріз середній рівень розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників з 66,7% до 75,0%; зменшився низький рівень розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників з 25,0% до 8,3%. Одержані результати свідчить про ефективність проведеної нами дослідницької роботи та доцільність дотримання теоретично обгрунтованих нами педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.

Задля ефективного розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників нами були підготовлені методичні рекомендації для вихователів ЗДО (додаток О) та поради батькам щодо розвитку емоційного інтелекту дошкільників (додаток П).

Висновки до розділу 2

Проблема емоційного розвитку дитини як здібності відчувати, розпізнавати і проявляти свої емоції та почуття і на цій основі ефективно будувати відносини з оточуючими є надзвичайно актуальною. Більшість опитаних вихователів ЗДО усвідомлює важливість розвитку емоційного інтелекту дошкільників і докладає значних зусиль для цього.

Проведена дослідницька робота переконала нас в тім, що для старших дошкільників характерним є правильно виражати свої емоції та почуття, розрізняти емоції та емоційні стани, прагнення навчитися керувати своїми емоціями, співпереживати іншим.

Ми переконалися в в тім, що розвиток емоційного інтелекту старших дошкільників є успішним при дотриманні педагогічних умов, як-от: створення психічно безпечного освітнього середовища ЗДО; організація системи тематичних занять, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту дошкільника; використання арт-терапії (казкотерапія, пісочна терапія, музична терапія, лялькотерапія, психогімнастика та ін.) як ефективного засобу розвитку емоційного інтелекту; партнерська взаємодія в системі «вихователь – дошкільник – батьки» у розвитку емоційного інтелекту дошкільника.

А запропоновані нами тематичне планування занять та їх проведення з програми «Дивний світ емоцій і почуттів», система різноманітних ігор сприяли розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.

Тільки спільна діяльність вихователів і батьків забезпечує успішний розвиток емоційного інтелекту старших дошкільників. Не тільки педагоги, але й батьки мають про це дбати з перших днів народження дитини. Задля успішного розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників нами підготовлені методичні рекомендації для вихователів та поради для батьків.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукової літератури з досліджуваної теми дав змогу підтвердити актуальність і доцільність проблеми розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників для подальшого успішного особистісного становлення.

Наукові пошуки вітчизняних дослідників (О. Вальдамірова, А. Гресь, К. Кес, В. Моргун, О. Пилипенко, М. Шпак та ін.) з питань розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників засвідчують актуальність досліджуваної проблеми. Аналіз наукових праць, проведена нами дослідницька робота підтверджують необхідність підвищення рівня емоційного інтелекту старших дошкільників.

Узагальнивши думки дослідників, зазначимо, що емоційний інтелект старших дошкільників – це набір умінь та навичок до розрізнавання і розуміння як своїх емоцій, так і емоцій оточуючих людей та можливість їх регулювати.

Нами вивчено стан розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників у сучасному закладі дошкільної освіти, ставлення вихователів ЗДО до розв’язання цієї проблеми.

Нами теоретично обгрунтувати та дослідницьким шляхом перевірено педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників, як-от створення психічно безпечного освітнього середовища ЗДО; організація системи тематичних занять, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту дошкільника; використання арт-терапії (казкотерапія, пісочна терапія, музична терапія, лялькотерапія, психогімнастика та ін.) як ефективного засобу розвитку емоційного інтелекту; партнерська взаємодія у системі «вихователь – дошкільник – батьки» у розвитку емоційного інтелекту дошкільника.

У роботі нами наголошено, що тільки співпраця педагогів і батьків є запорукою успішного розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.

Нами підготовлено методичні розробки занять з розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників та методичні рекомендації вихователями і батькам щодо розвитку емоційного інтелекту старших дошкільників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаленко Л. Дітям про емоції. *Дошкільне виховання*. 2004. № 6. С. 18–19.

2. Азарова С. В. Подорож до країни Дбайливості : заняття у різновіковій групі (5–6-й роки життя) : [формування позитивного емоційного стану]. *Дошкільний навчальний заклад*. 2013. № 3. С. 14–16.

3. Актуальні проблеми психології. *Психологія розвитку дошкільника : зб. наук. праць* / заг. ред.: С. Д. Максименка, С. Є. Кулачківської. Київ: Нора-прінт, 2004. Т. 4. 120 с.

4. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) / Науковий керівник: Т. О. Піроженко, член-кореспо. НАПН України, проф, д-р псих. наук; Авт. група: Байєр О. М., Безсонова О. К., Брежнєва О. Г., Гавриш Н. В., Загородня Л. П., Косенчук О. Г., Корнєєва О. Л., Лисенко Г. М., Левінець Н. В., Машовець М. А., Мордоус І. О., Нерянова С. І., Піроженко Т. О., Половіна О. А., Рейпольська О. Д., Шевчук А. С. Київ : Видавництво, 2021. 36 с.

5. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / за заг. ред. О. В. Низьковської. Тернопіль : «Мандрівець», 2017. 256 с.

6. Білоногова Т. Все починається з добра : заняття з емоційно-ціннісного розвитку дошкільнят. *Дошкільне виховання*. 2009. № 8. С. 14–15.

7. Білопола В. У Країні Емоцій: корекційно-розвивальна програма. *Психолог дошкілля*. 2014. № 11. Вкладка. С. 1–30.

8. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. Київ : Либідь. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. 2003. 280 с.

9. Бех І. Компонентна технологія сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. *Початкова школа*. № 1. С. 5–10.

10. Бібік Н. Нова українська школа: порадник для вчителя. Київ: Літера ЛТД. 2019. 208 с.

11. Біла І. М. Світосприймання: основи та передумови у дошкільному віці. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ. 2016. Т. IV : Психологія розвитку дошкільника. Вип. 12. С .4–13.

12. Богуш А. М. Дошкільна і початкова ланки освіти – сходинки наступності. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2017. № 28. С. 23–27.

13. Бойченко С. Виховання емоційної культури дітей на заняттях з психогімнастики. *Музичний керівник*. 2012. № 8. С. 9–11.

14. Вальдамірова О. П. Емоційна сфера дошкільника та її корекція. *Освіта Донбасу*. 2003. № 4. 136 с.

15. Варій М. Й. Загальна психологія : підр. для студ. вищ. закл. 3-тє вид. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.

16. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ: ВТФ «Перун», 2009. 1728 с.

17. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ : метод. посіб. / заг. ред. Н. Гавриш. Харків : Мадрид, 2015. 220 с.

18. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.

19. Вовчик-Блакитна О. О. Сучасний дошкільник: особливості емоційного розвитку. *Обдарована дитина*. 2007. № 4. С. 23–37.

20. Водолазська Т. В. Формування емоційного благополуччя дітей молодшого шкільного віку. *Постметодика*. № 6. С. 26–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Postmetodyka_2010_6_6

21. Гавриш Н., Пометун О. Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку: парціальна програма для системи дошкільної освіти. Київ, 2019. 23 с.

22. Гаврілова Л., Кривошея Н. Терапія мистецтвом і музикотерапія в профілактиці та корекція емоційних станів дітей дошкільного і молодшого

шкільного віку. *Психологічні перспективи. Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2009. Вип. 13. С. 41–47.

23. Головко Т. В. Розвиток чуттєвої та емоційної сфери дошкільників засобами образотворчої діяльності. *Логопед.* 2011. № 3. С. 31–32.

24. Голота Н. М., Карнаухова А. В. Організація педагогічного партнерства в ЗДО як умова забезпечення якості освіти дітей раннього та дошкільного віку. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/350/9624/20050-1?inline=1

25. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Вища школа, 2001. 546 с.

26. Готтман Дж., Деклер Дж. Емоційний інтелект у дитини. Сучасний посібник з виховання здорових і емоційно розвинених дітей / пер. з англ. Х. Шиналь. Харків: Віват, 2023. 272 с.

27. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Книжка, яка змінює уявлення про те, що означає бути розумним. пер. з англ. Х. Шиналь. Харків: Віват, 2019. 279 с.

28. Гріньова О. М., Терещенко Л. А. Дитяча психодіагностика. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. 227 с.

29. Гресь А. Розвиток емоційного інтелекту. 3–4років. Харків. Вид. група «Основа», 2020. 80.

30. Гресь А. Розвиток емоційного інтелекту. 5–6 років. Харків. Вид-група «Основа», 2020. 96 с.

31. Дорожко І., Малихіна О., Туріщева Л. Створення психічно безпечного середовища закладу дошкільної освіти в умовах сучасних викликів . URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c8605e87-c940-40dc-a571-a4fad8a8c28d/content

32. Івершинь А. Г. Колєснікова З. В. Розвиток емоційної сфери дошкільників у процесі образотворчої діяльності. *Наука і освіта.* 2008. № 6. С. 65–69.

33. Ісаєва Л. М. Навчання дітей «мови почуттів» : поради вихователям. *Дошкільний навчальний заклад.* 2014. № 12. С. 13–16.

34. Ісерн С. Карретеро М. Емоціємир інспектора Дила. Роспізнавай, вимірюй та керуй своїми емоціями. Львів. Вид-во Старого Лева, 2020. 96 с.

35. Дитина : Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В. Огнев'юк; авт. кол.: Г. Бєленька, О. Богініч, Н. Богданець-Білоскаленко та ін.; наук. ред. : Г. Бєленька, М. Машовись; Мін. освіти і науки України ; Київ, ун-т ім. Б. Грінченка. ЕС І Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.

36. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.

37. Емоційний розвиток дитини / упоряд. С. Максименко, К. Максименко, О. Плавник. Київ : Знання, 2003. 265 с.

38. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кременя : 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.

39. Загадковий світ емоцій. Розвиток емоційної сфери дошкільників / упоряд. І. В. Молодушкіна. Харків : Вид. група «Основа», 2011. 207 с.

40. Карабаєва І. І., Терещенко Л. А. Розвивальне освітнє середовище закладу дошкільної освіти: основні компоненти, етапи формування та критерії його оцінювання. *Актуальні проблеми психології. Психологія розвитку дошкільника.* 2020. Вип. 16(4). С. 89–101.

41. Карнаухова А. В., Голота Н. М. Діалогічна взаємодія в освітньому процесі закладу дошкільної освіти як умова ефективного розвитку комунікативної компетентності дітей дошкільного віку. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2022. Вип. 1. С. 70–79.

42. Кес К.А. Азбука почутів та емоцій. Харків. ПЕТ, 2021. 64 с.

43. Кочерга О. Психофізіологічний аспект народження партнерства. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2019. № 2. С. 4–12.

44. Конвенція ООН про права дитини. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п).

45. Кононко О. Л. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / наук. кер. та заг. ред. О. Л. Кононко. Київ: Світич, 2009. 430 с.

46. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навч. посіб. для вищ. навч. закладів. Київ: Освіта, 1998. 255 с.

47. Крутій К. Л. Освітній простір дошкільного навчального закладу : монографія. Запоріжжя : ЛІПС ЛТД, 2009. 307 с.

48. Кучеренко М. Емоційний розвиток дітей старшого дошкільного. Вихователь-методист дошкільного закл. 2011. № 12. С. 46–56.

49. Лазаревич С. Емоційно-ціннісний розвиток дошкільників. *Дошкільне виховання*. 2009. № 8. С. 12–14.

50. Лапченко І. О. Емоційний інтелект як предмет психології. Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів, 14-18 березня 2016 року / ред. рада : В. П. Андрущенко (голова) [та ін.]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 61-62.

51. Лєшків О. Розвивальні заняття з використанням елементів арт-терапії. *Психолог довкілля*. 2012. № 9 (38). вересень. С. 37–38.

52. Лохвицька Л. В. Формування пізнавальних інтересів дітей старшого дошкільного віку у навчально-ігровому середовищі : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.08. Київ, 2000. 22 с.

53. Лящ О. П. Детермінанти та можливості формування емоційного інтелекту особистості. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : збірник наукових праць* / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Серія 12: Психологічні науки, Вип. 1 (46). С. 210-216.

54. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: навч. посібник. Київ: МАУП, 2000. 256 с.

55. Моргун В. Ф. Емоційний інтелект у багатовимірній структурі особистості. *Постметодика.* 2010. № 6. С. 2-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Postmetodyka_2010_6_3.

56. Морін Хілі Як приборкати тигра. Як навчити дитину керувати емоціями / Перекл. з англ. О. Ю. Богданова. Харків: Вид.група «Основа», 2024. 236 с.

57. Нестеренко А. Розвиток емоційної сфери дошкільника засобами арт-терапії. URL: https://ird.npu.edu.ua/files/nesterenko_2.pdf

58. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект як інтегральна особистісна властивість. *Практична психологія і соціальна робота*. 2008. № 9. С. 22-27.

59. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості. *Психологія і суспільство*. 2004. № 4. С. 95-109.

60. Окерешко О. Розвивальна робота щодо формування емоційної сфери дошкільників. *Практичний психолог. Дитячий садок.* 2014. № 2. С. 9–13.

61. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: навч. посіб. для самостійної роботи студента. Київ: Академвидав, 2011. 376 с

62. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника : перспективи розвитку. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 136 с.

63. Пилипенко О. М. До проблеми дослідження емоційного інтелекту молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 29. С. 234–239.

64. Половіна О. Формування емоційного досвіду дошкільника засобами казки. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2012. № 2. С. 10–13.

65. Пониманська Т. І. Дошкільна педагогіка. 4-те вид., перероблене. Київ: Академія, 2018. 408 с.

66. Про дошкільну освіту : Закон України, док. No 2628-III, чинний, поточна редакція від 31.03.2023. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text.

67. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція : наказ МОН № 33 від 12.01.2021 р. URL: https://ezavdnz.mcfr.ua/book?bid=37876

68. Про затвердження професійного стандарту «Вихователь закладу дошкільної освіти» : наказ МОН України від 19 жовтня 2021 р. № 755-21. URL: https://osvita.ua/doc/files/news/848/84885/NAKAZ_755.pdf

69. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» / О.О. Андрієтті, О.П. Голубович, О.П. Долинина, Т.В. Дяченко, Т.С. Ільченко, Г.Є. Іванова, Г.М. Лисенко, Т.В. Панасюк, Г.В. Петрова, Т.О. Пироженко, Н.М. Романко, Н.А. Случинська, Н.І. Трикоз. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 104 с.

70. Програма розвитку дитини від народження до шести років «Я у світі» / наук. ред. та упорядник О. Кононко. Київ : МЦФЕР-Україна, 2019. 488 с.

71. Про освіту : Закон України, док. No 2145-VIII, чинний, поточна редакція від 04.01.2024. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

72. «Про охорону дитинства» Закон України, док. 2402-III, чинний, поточна редакці від 06.10.2024. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text

73. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 423 с.

74. Рейпольська О. Д. Освіта дітей раннього і дошкільного віку: доступність і якість у нових умовах : Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. С. 34–41.

75. Рейпольська О. Д., Воронов В. А., Гавриш Н. В., Канішевська Л. В., Пироженко Т. О., Сисоєва С. О. Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку / Національна академія педагогічних наук України. Київ : Ференець В. Б., 2020. 44 с.

76. Розвиток емоційно-вольової сфери дітей старшого дошкільного віку: корекційно-розвивальна програма / уклад.: І. Залєська, С. Антонова, С. Орєхова, В. Ганжа. *Психолог*. 2008. Черв. (№ 22/24). С. 1–31.

77. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навчальний посібник. Київ. 2009. 360 с.

78. Словник-довідник з української лінгводидактики / за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2015. 320 с.

79. Соціолого-педагогічний словник / за ред. В. В. Радула. Київ : ЕксОб, 2004. 304 с.

80. Святун Л. І. Дивосвіт навколо нас: емоційно-ціннісне виховання дітей. *Педагогічний вісник*. 2013. № 1/2. С. 56–57.

81. Сєдова Н. А. Психологічні умови формування емоційно-ціннісної сфери дітей старшого дошкільного віку / Сєдова Н. А. // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : зб. наук. пр. / Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна», Ін-т вищ. освіти НАПН України, Ін-т спец. педагогіки НАПН України. Київ, 2013. № 10. С. 196–204.

82. Славіна Н. С. Психологічні особливості емоційно-почуттєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Київ, 2009. 20 с.

83. Soft skills для розвитку дитини: емоційний інтелект, комунікація та медіаграмотність. Медіаальбом для наймолодших / За ред. О. В. Волошенюк. Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2021. 42 с.

84. Трофаїла Н. Д. Емоційний розвиток дітей дошкільного віку. URL: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/36_3.pdf

85. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди ; редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

86. Фірова Н. В. Емоційна сфера дошкільників та особливості їхнього спілкування з дорослими та однолітками. *Дошкільний навчальний заклад*. 2020. N 7/8. С. 63-70.

87. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2004. 640 с.

88. Шишалова Л. Корекція недолікув емоційного розвитку старших дошкільників: корекційно-розвивальна программа. *Психолог дошкілля*. 2010. № 11. С. 35–44.

89. Шпак М. М. Вікові особливості розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, VI (68), Issue: 164, Budapest, 2018, P. 71–74.

90. Шпак М. М. Емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці.: Психологічні перспективи. 2017. Вип. 29. С. 234–244.

91. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова та ін. Київ : МЦФЕР-Україна, 2019. 488 с.

92. Allport G. W. Personality. A psychological interpretation. N.Y.: Henry Holt., 1937. p. 513-516.

93. Bar-On R. The Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Technical Manual. Toronto: Multi-Health Systems, 1997.

94. Gardner H. Frames Of Mind: The Theory Of Multiple Intelligences. NewYork, 2011. 528p.

95. Goleman D. Emotional intelligence. New York: Bantam Books, 1995.

96. Kovshar O., Baditsa M., Suiatynova K. Implementation of the Technology: «Pedagogical Partnership of Pre-School and Primary Stages of Education». International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT). 2019. Vol. 9. № 1. P. 4556–4560. DOI: http://doi: 10.35940/ijeat.A1805.109119.

97. Mayer J.D., Ciarrochi J.D., Forgas J.P. A field guide to emotional intelligence. Emotional intelligence in everyday life. Philadelphia, P.A., 2001. P. 3 24–27.

98. Mayer J.D., Salovey P., Caruso D.R. Models of Emotional Intelligence. Handbook of Intelligence. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2000. P. 396–420.

99. Salovey P., Mayer D. Emotional intelligence. Imagination, Cognition and Personality. 1990. V. 9. P. 185–211.

100. Thorndike E. L. Intelligence and its use: Harper’s Magazine, 1920. P. 227–235.